Rozwód? Przemyśl to.

Rozwody w Polsce i na świecie – raport Fundacji Mamy i Taty.

tata mama

Spis treści

1. Spis Wykresów 2
2. Spis Tabel 3
3. Wstęp 5
4. Rozwody w liczbach 7
   4.1. Świat 7
   4.2. Polska 10
   4.3. Dzietność a rozwód 13
5. Polityka socjalna państw 14
   5.1. Świat 14
      5.1.1. Polityka zapobiegania rozwodom 19
      5.1.2. Eksperyment hiszpański – efekty liberalizacji prawa rozwodowego 19
   5.2. Polska 21
6. Makroekonomiczne skutki rozwodów 30
   6.1. Świat 30
   6.2. Polska 31
7. Skutki rozwodu dla dzieci 38
   7.1. Społeczne 40
   7.2. Psychiczne 46
   7.3. Długofalowe 59
8. Skutki rozwodu dla rozwiedzionych 68
9. Małżeństwo a rozwód – nastroje społeczne a medialne kreacje 74
10. Zakończenie 78
11. Aneks: Czy każde małżeństwo można uratować? 85
12. Aneks: Wyniki badań Fundacji Mamy i Taty 89

1. Spis wykresów

Wykres 1. Liczba zawieranych małżeństw i rozwodów w Europie 8
Wykres 2. Stosunek Polaków do rozwodów 12
Wykres 3. Liczba gospodarstw domowych w Europie 15
Wykres 4. Średnia wielkość gospodarstwa domowego w Europie 15
Wykres 5. Unijne wydatki na politykę prorodzinną, jako odsetek budżetu unijnego na cele socjalne 16
Wykres 6. Wzrost PKB bez przyrostu rozwodów w latach 1991-2006 33
Wykres 7. Odsetek ofiar groźnej przemocy fizycznej wśród uczniów z rodzin pełnych i niepełnych w różnych typach szkół w 2009 roku 41
Wykres 8. Odsetek uczniów problemowych wśród uczniów z rodzin pełnych i niepełnych w różnych typach szkół w 2009 roku 42
Wykres 9. Odsetek sprawców przemocy fizycznej wśród uczniów z rodzin pełnych i niepełnych w różnych typach szkół w 2009 roku 43
Wykres 10. Poziom dobrostanu psychicznego w różnym czasie przed i po zawarciu małżeństwa 73

2. Spis tabel

Tabela 1. Odsetek dzieci wychowywanych w rodzinach niepełnych w wybranych krajach świata 9
Tabela 2. Ilość małżeństw zawartych i rozwiązanych w Polsce w latach 1970-2009 10
Tabela 3. Ilość dzieci a rozwód 13
Tabela 4. Elementy polityki rodzinnej w systemach podatkowych krajów UE 18
Tabela 5. Szacunkowe koszty wychowania dzieci dla rodziny w Polsce 22
Tabela 6. Przeciętny miesięczny dochód rozporządzalny na 1 osobę w gospodarstwach domowych,według liczby dzieci 23
Tabela 7. Liczba podatników korzystających z ulgi dla osób samotnie wychowujących dziecko w Polsce w latach 2004-2009 27
Tabela 8. Procentowy rozkład poborów świadczenia alimentacyjnego w zależności od wysokości przyznanej kwoty świadczenia w latach 2008 oraz 2009 36
Tabela 9. Roczne wydatki z budżetu państwa związane ze świadczeniami alimentacyjnymi w Polsce w latach 2005 do 2009 oraz liczba osób uprawnionych i przeciętna wysokość miesięcznego świadczenia alimentacyjnego 37
Tabela 10. Zaburzenia w zachowaniu dzieci z rodzin pełnych i rozwiedzionych 44
Tabela 11. Wpływ struktury rodziny na występowanie nieprzystosowania społecznego u młodych przestępców 45
Tabela 12. Wpływ struktury rodziny na występowanie nieprzystosowania społecznego u młodych niemających konfliktów z prawem 46
Tabela 13. Najczęściej występujące wewnętrzne stany depresyjne dzieci i młodzieży z rodzin rozwiedzionych i pełnych 47
Tablica 14. Najczęściej występujące pozytywne stany wewnętrzne dzieci i młodzieży w rodzinach rozwiedzionych i pełnych 48
Tabela 15. Zespoły zaburzeń emocjonalnych u dzieci wskazane przez badanych rodziców z rodzin rozwiedzionych i pełnych 50
Tabela 16. Zachowania lękowe 51

Tabela 17. Zachowanie dzieci wobec sytuacji konfliktowych..... 52
Tabela 18. Zachowanie dzieci z rodzin rozwiedzionych i rodzin pełnych w stosunku do nauczycieli 53
Tabela 19. Zachowania wobec rówieśników dzieci z rodzin rozwiedzionych..... 54
Tabela 20. Zaburzenia zachowania dzieci z rodzin pełnych oraz rozwiedzionych.. 55
Tabela 21. Stopień zaburzeń wychowawczych dzieci z rodzin pełnych oraz rozwiedzionych..... 56
Tabela 22. Oceny szkolne uzyskane przez dzieci z rodzin pełnych i rozwiedzionych. 57
Tabela 23. Różnice w wynikach szkolnych dzieci po rozwodzie rodziców. 58
Tabela 24. Przyczyny gorszych wyników w nauce dzieci z rodzin rozwiedzionych. . 59
Tabela 25. Wpływ rozwodu rodziców na wybrane sfery życia. 62
Tabela 26. Odczuwanie negatywnych uczuć przez dzieci w czasie rozwodu rodziców..... 63
Tabela 27. Częstotliwość myślenia o matce dorosłych dzieci z rodzin pełnych i rozwiedzionych. 64
Tabela 28. Częstotliwość myślenia o ojcu dorosłych dzieci z rodzin pełnych i rozwiedzionych. 64
Tabela 29. Rodzaj myślenia o matce dorosłych dzieci z rodzin pełnych i rozwiedzionych. 65
Tabela 30. Rodzaj myślenia o ojcu dorosłych dzieci z rodzin pełnych i rozwiedzionych..... 65
Tabela 31. Ocena zainteresowania matki w rodzinach pełnych i rozwiedzionych.. 66
Tabela 32. Ocena zainteresowania ojca w rodzinach pełnych i rozwiedzionych 66
Tabela 33. Atmosfera domu w ocenie dorosłych dzieci z rodzin pełnych i rozwiedzionych. 67
Tabela 34. Samoocena stanu zdrowia u osób żyjących w małżeństwie oraz rozwiedzionych. 69
Tabela 35. Choroby i nieobecność w pracy osób żyjących w małżeństwie oraz rozwiedzionych..... 69
Tabela 36. Nałóg tytoniowy wśród osób żyjących w małżeństwie i rozwiedzionych..... 70
Tabela 37. Poczucie szczęścia z obecnego życia wśród osób żyjących w małżeństwie i rozwiedzionych 71
Tabela 38. Prognozowane poczucie osobistego szczęścia za 5 lat przez osoby żyjące w małżeństwie i rozwiedzione 72
Tabela 39. „Czy małżeństwo jest przestarzałą instytucją 75
Tabela 40. Rozwody w prasie drukowanej..... 76

3. Wstęp

„Masz już dość małżeńskiej monotonii i wypełniania uciążliwych rodzinnych obowiązków? Odczuwasz potrzebę wolności? Wybierz się na III Targi Rozwodowe do hotelu Qubus w Krakowie 26 kwietnia. Obecne na imprezie firmy zapewnią ci pełen wachlarz usług niezbędnych przed, w trakcie i po rozwodzie. Będą więc obecne firmy detektywistyczne (zbieranie dowodów niewierności współmałżonka), badające DNA (sprawdzające, czy dzieci są rzeczywiście nasze), kancelarie prawnicze (pilnujące, aby rozwód przebiegał szybko i sprawnie i abyśmy przy tej okazji za dużo nie stracili). Natomiast miękkie lądowanie po rozstaniu mają zapewnić psychologowie (jak poradzić sobie z traumą rozwodu), deweloperzy (gdzie rozpocząć nowe życie) oraz biura podróży (jak ukoić ból po rozstaniu).”[1]

W taki lekki i przyjemny sposób, ujmowany jest problem rozwodów, za którym kryją się często życiowe tragedie i ogromne cierpienie. W Polsce, w dużych miastach, liczba rozwodów sięga niemal **40%** liczby zawartych małżeństw. Każdego roku, według danych GUS, ponad 60.000 dzieci przeżywa rozwód rodziców. Skutki rozwodu dla dzieci to m.in. regres w rozwoju intelektualnym i psychofizycznym oraz pogorszenie stanu zdrowia. W skali społecznej to odroczone konsekwen-

[1] Jak się rozwieść to tylko w Krakowie (ogłoszenie), Rzeczpospolita, 24 kwietnia 2009 roku, s. A2.

cje i koszty wynikające z gorszej socjalizacji młodzieży częstszych samobójstw, porzuceń szkoły, osadzeń młodocianych w więzieniach, częstszej bezdomności wśród dzieci. Jednocześnie, z sondaży Instytutu Gallupa wynika, że 74% kobiet i 60% rozwiedzionych mężczyzn żałuje po latach, że nie walczyło o utrzymanie swojego pierwszego małżeństwa. W Polsce nigdy nie oszacowano społecznych i makroekonomicznych kosztów rozpadu rodzin. Negatywne skutki rozwodów są ciągle niedoceniane. Istnieje rzeczywista potrzeba szczegółowych badań dotyczących problematyki rozwodu na tych polach, gdzie szczególnie ujawniają się konsekwencje rozwodów – psychologiczne, społeczne, makroekonomiczne. Niezbędne jest szczegółowe opracowanie możliwych działań systemowych, które wpływałyby na zawężenie skali tego patologicznego zjawiska w naszym kraju. Konieczne jest podjęcie działań edukacyjnych i profilaktycznych oraz wprowadzenie uregulowań prawnych w sferze prawa rodzinnego.

4. Rozwody w liczbach

Rodzina jest historycznie najtrwalszym elementem życia społecznego, jednak w obecnej dobie obserwuje się osłabienie więzi małżeńsko-rodzinnej. Najbardziej wyraźnym wskaźnikiem jest w tym wypadku wzrastająca liczba rozwodów. W konsekwencji rośnie liczba dzieci, które wychowują się w niepełnych rodzinach. Polska nie jest wyjątkiem. Chociaż większość społeczeństwa nie popiera rozwodów, obserwuje się (z małymi wahaniami) stały ich wzrost. Tymczasem państwa, którym zależy na dobrej przyszłości próbują się uporać z plagą rozwodów poprzez odpowiednie regulacje prawne m.in. zachęcające do posiadania większej liczby dzieci. Warto podkreślić, że wraz ze wzrostem liczby potomstwa w rodzinie zagrożenie rozwodem spada.

4.1. Świat

W ciągu ostatnich 25 lat (1980 – 2005) liczba rozwodów w Europie wzrosła o przeszło 369 tys., tzn. o 55% (rekordzistą jest Hiszpania gdzie wzrost ten wyniósł 183%). W latach 1990-2005 w Europie zanotowano ponad 13,5 miliona rozwodów. Dotknęło to ponad 21 milionów dzieci. W 1980 roku w Europie różnica między zawieranymi małżeństwami, a rozwodami wynosiła 2 421 716. W 2005 r. różnica ta zmniejszyła się do 1 359 000. Współczynnik zawieranych małżeństw do rozwodów

zmniejszył się z 5:1 do 2:1. W 1980 roku 1 rozwód przypadał na 4,6 zawieranych związków małżeńskich. W 2005 roku 1 rozwód przypadał na 2,3 zawieranych małżeństw.

Wykres 1

Liczba zawieranych małżeństw i rozwodów w Europie

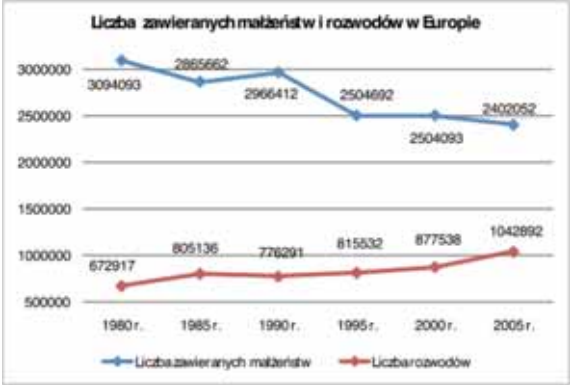

Źródło: Statistical Office of the European Communities

Wraz ze spadkiem ilości zawieranych małżeństw i wzrostem liczby rozwodów, rośnie liczba dzieci wychowywanych tylko przez jedno z rodziców. W tabeli 5 przedstawiono odsetek dzieci wychowujących się w niepełnych rodzinach w wybranych krajach.

Tabela 1.
Odsetek dzieci wychowywanych w rodzinach niepełnych w wybranych krajach świata

Kraj	Rok	Odsetek dzieci	Rok	Odsetek dzieci	Dynamika
Australia	1996 r.	16,30%	2006 r.	19,00%	**16,60%**
Kanada	2000 r.	21,30%	2005 r.	22,50%	5,60%
Dania	1996 r.	23,80%	2006 r.	26,00%	9,20%
Francja	1991 r.	8,90%	2001 r.	13,30%	**49,40%**
Niemcy	1995 r.	28,40%	2005 r.	30,90%	8,80%
Włochy	1991 r.	8,40%	2001 r.	9,20%	9,50%
Holandia	1991 r.	13,00%	2005 r.	12,00%	7,70%
Nowa Zelandia	2001 r.	27,30%	2006 r.	28,40%	4,00%
Norwegia	2001 r.	23,20%	2007 r.	25,40%	9,50%
Hiszpania	2001 r.	8,30%	2007 r.	14,90%	**79,50%**
Szwecja	1999 r.	21,00%	2005 r.	21,30%	1,40%
Wielka Brytania	2001 r.	22,90%	2004 r.	24,00%	4,80%
USA	1996 r.	25,40%	2004 r.	26,40%	3,90%

Źródło: The National Marriage Project, Rutgers, The State University of New Jersey

4.2. Polska

Tabela 2.

Ilość małżeństw zawartych i rozwiązanych w Polsce w latach 1970-2009

Lata	Małżeństwa zawarte	Małżeństwa rozwiązane		Małżeństwa istniejące w tys.
		przez rozwód	na 1000 istniejących małżeństw	
1970	280311	34574	4,6	7469,9
1975	330848	41298	5,1	8135,3
1980	307373	39833	4,6	8745,3
1985	266816	49095	5,4	9130,6
1990	255369	42436	4,6	9232,8
1995	207081	38115	4,1	9222,1
1996	203641	39449	4,3	9209,6
1997	204850	42549	4,6	9197,8
1998	209430	45230	4,9	9188,3
1999	219398	42020	4,6	9189,5
2000	211150	42770	4,7	9186,1
2001	195122	45308	4,9	9168,9
2002	191935	45414	5,0	8997,3
2003	195446	48632	5,4	8979,3
2004	191824	56332	6,3	8952,0
2005	206916	67578	7,6	8927,6
2006	**226181**	**71912**	**8,1**	**8914,3**
2007	248702	66586	7,5	8930,6
2008	257744	65475	7,3	8957,9
2009	**250794**	**65345**	**7,3**	**8978,6**

Od 2004 roku obserwujemy w Polsce istotny wzrost liczby rozwodów. Rozwodem kończy się średnio co czwarte małżeństwo. W dużych miastach odsetek rozwodzących się sięga nawet 40%. Od lat dziewięćdziesiątych rozwodzą się głównie osoby z niższym wykształceniem. Wcześniej rozwody były częstsze wśród osób z wykształceniem średnim i wyższym. Statystyczny rozwód trwa w Polsce 3 miesiące i jest o połowę krótszy niż miało to miejsce w latach dziewięćdziesiątych. Małżonkowie przeżywają ze sobą średnio około 14 lat. W 2009 r. średni wiek mężczyzn w momencie rozwodu wynosił 40 lat. Rozwodzący się mężczyźni legitymowali się wykształceniem zasadniczym zawodowym – 38% lub średnim – 29%, wyższe stanowiło 16%. Rozwodzące się kobiety były o około 2 lata młodsze i najczęściej posiadały wykształcenie średnie – 38% oraz zasadnicze zawodowe lub wyższe – po ok. 24%.[2]

[2] Główny Urząd Statystyczny Departament Badań Demograficznych, *Podstawowe informacje o rozwoju demograficznym Polski w latach 2000 – 2010,* **Materiał na konferencję prasową w dniu 28 stycznia 2011**.

Stosunek Polaków do rozwodów

Według przeprowadzonego badania większość Polaków nie popiera rozwodów. 62% respondentów odpowiedziało, że nie popiera rozwodów, ale dopuszcza je w pewnych sytuacjach. 15% spośród ankietowanych to zdecydowani przeciwnicy rozwodów bez względu na sytuację. Tylko 20% spośród badanych stwierdziło, że jest zwolennikiem rozwodów i uważa, że jeśli oboje małżonkowie zdecydują się na rozwód, nie powinni mieć ku temu żadnych przeszkód.

Wykres 2. Stosunek Polaków do rozwodów

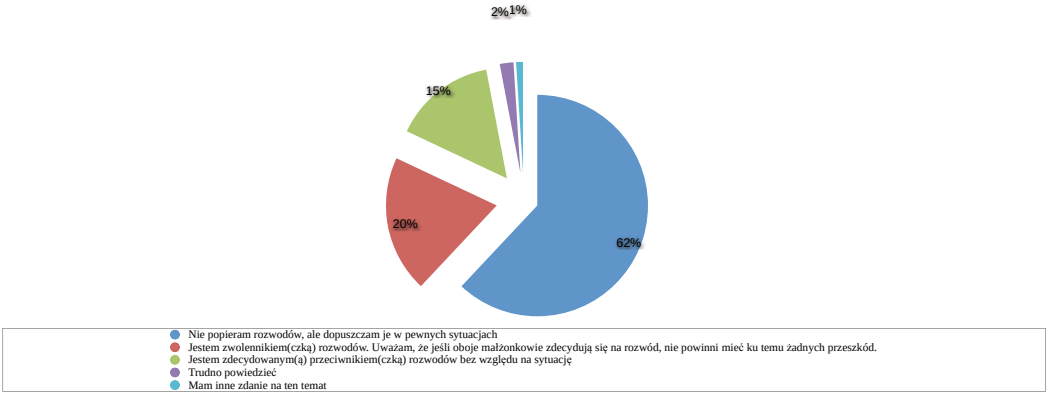

Źródło: CBOS, Stosunek Polaków do rozwodów. Komunikat z badań, Warszawa 2008: http://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2008/K_043_08.PDF

4.3. Dzietność a rozwód

Dzietność ma wyraźny wpływ na prawdopodobieństwo rozwodu małżonków. Większość rozwiedzionych (≈80%) to pary bezdzietne lub wychowujące jedno dziecko. Prawdopodobieństwo rozwodu zmniejsza**:** o połowę drugie dziecko w rodzinie, czterokrotnie – trzecie dziecko, siedmiokrotnie – czwarte dziecko. Z małżeństw z jednym dzieckiem pochodzi prawie połowa dzieci rozwiedzionych rodziców, a tylko co siódme dziecko wychowywało się przed rozwodem w rodzinie z trojgiem lub więcej dzieci. W 2009 roku około **60% rozwiedzionych** wychowywało ponad **56 tys. nieletnich dzieci** (w wieku poniżej 18 lat).[3]

Tabela 3.

Ilość dzieci w rodzinie a rozwód

rok	rozwody ogółem	Odsetek rozwiedzionych małżeństw				
		bez dzieci	o liczbie dzieci			
			1	2	3	4 i więcej
2002	100	**37**	**39,86**	18,24	3,72	1,18
2003	100	**37,91**	**39,86**	17,51	3,58	1,14
2004	100	**35,11**	**39,79**	19,16	4,42	1,52
2005	100	**32,38**	**39,88**	20,42	5,16	2,16
2006	100	**37,39**	**39,26**	17,99	3,91	1,45
2007	100	**38,73**	**39,3**	17,55	3,41	1,01
2008	100	**39,67**	**38,81**	17,22	3,33	0,97
2009	100	**40,31**	**38,55**	17,15	3,05	0,94

Źródło: GUS, Baza Demografia: http://demografia.stat.gov.pl/BazaDemografia/Tables.aspx GUS, Rocznik Demograficzny 2009

[3] Tamże.

5. Polityka socjalna państw

Trudności finansowe rodziny znacząco wpływają na jakość życia małżeńsko-rodzinnego. Niedobór środków materialnych nie tylko nie pozwala zaspokoić często podstawowych potrzeb, ale powoduje konflikty oraz osłabia więź środowiskową. W konsekwencji cierpi cała rodzina, a skutki dostrzegalne są nie tylko przez lata przypadające na dorastanie dzieci, ale rozciągają się na całe pokolenia.

Rozsądna polityka socjalna państwa jest jednym z głównych sposobów pomocy rodzinie – zapobiega kryzysom małżeńskim, u podstaw których często leżą kwestie materialne. Przykładem jest Francja, gdzie socjalny pakiet i ulgi podatkowe dla rodzin skutkują ich lepszą kondycją i większą dzietnością.

Wartym podkreślenia jest położenie nacisku w projektach politycznych na czynne zapobieganie rozwodom przynoszącymi straty finansowe dla całego państwa. Kursy dla małżeństw, szkolenia prezentujące skutki, jakie niesie rozwód dla dzieci, pomoc psychologiczna, finansowane z budżetu państwa, redukują olbrzymie koszty rozpadu małżeństwa i rodziny (przykładem może być Norwegia, gdzie w 2008 roku wydano ponad 700 tyś. euro na takie kursy).

5.1. Świat

W ciągu 21 lat (1980-2001) w Europie wzrosła liczba gospodarstw domowych, jednocześnie jednak zmniejszyła się ich wielkość.

Wykres 3.
Liczba gospodarstw domowych w Europie

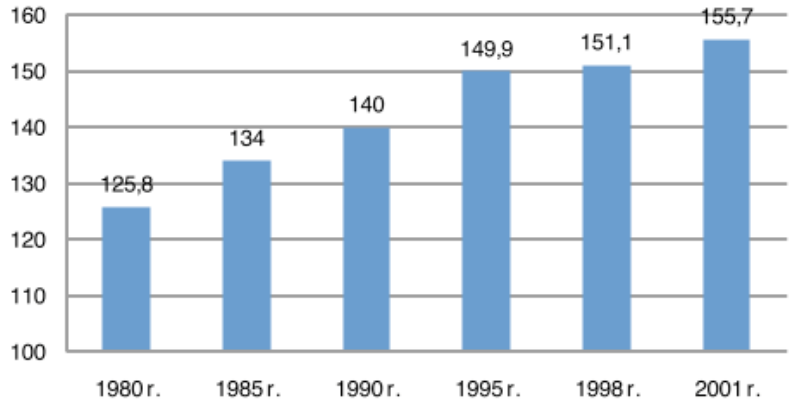

Wykres 4.
Średnia wielkość gospodarstwa domowego w Europie

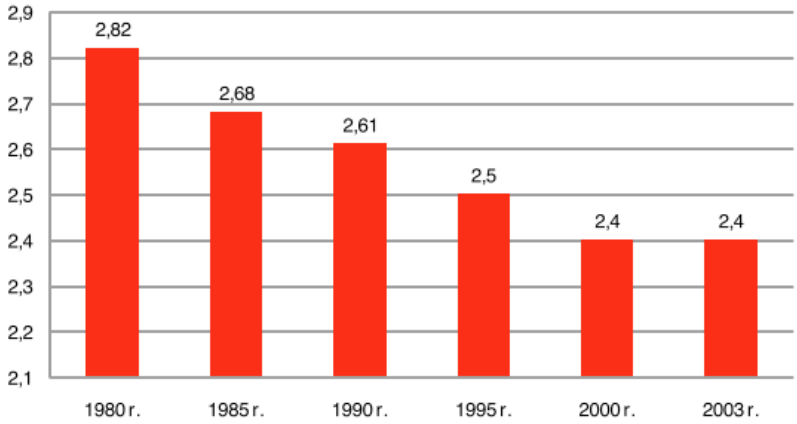

Źródło: Statistical Office of the European Communities

Pomimo natężenia negatywnych zjawisk społecznych takich jak – wzrost liczby rozwodów, spadająca liczebność populacji, starzejące się

społeczeństwa, tylko w niewielkim zakresie podejmowane są działania, zalecane przez Ekonomiczno-Społeczny komitet UE, mające na celu odwrócenie niekorzystnych tendencji.

Wykres 5.
Unijne wydatki na politykę prorodzinną,
jako odsetek budżetu unijnego na cele socjalne

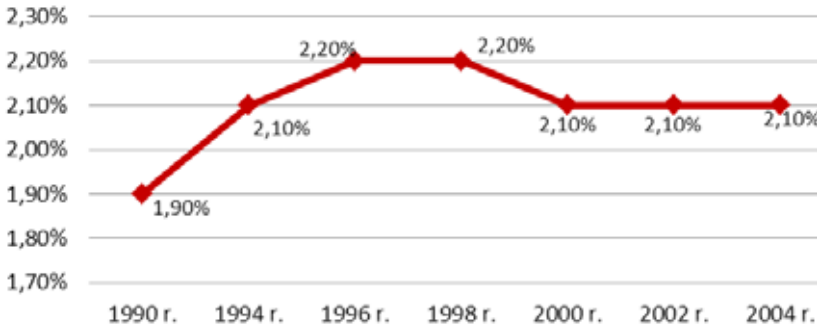

Źródło: Statistical Office of the European Communities

Kwestią odrębną od ilości środków przeznaczanych na politykę prorodzinną, są sposoby ich wydawania. Zasadniczo aspekty polityki prorodzinnej podzielić można na dwie kategorie:

Transfery pieniężne i usługi społeczne

Prowadzone analizy pozwalają wyodrębnić różne modele polityki rodzinnej występujące w państwach Europy Zachodniej. Niezależnie jednak od przyjętych kryteriów typologii, realizacja polityki rodzinnej za pomocą transferów pieniężnych i usług społecznych winna się skupiać przede wszystkim na wsparciu rodziców w wychowaniu dzieci. Istotną formą wsparcia „rodzinnego", która jednocześnie oddziałuje bezpośrednio na instytucję małżeństwa, są świadczenia na rzecz osób samotnie wychowujących dzie-

ci. Świadczenia te wdrożone są przede wszystkim w krajach realizujących południowoeuropejski model polityki rodzinnej, gdzie uwarunkowanie kulturowe i aksjologiczne nakazują, otaczać szczególną opieką samotnych rodziców, którymi są najczęściej matki. Tego rodzaju instrumenty polityki mogą wpływać na zawieranie oraz trwałość związków małżeńskich.

Preferencje w systemie podatkowym

Wykorzystanie systemu podatkowego jako instrumentu polityki rodzinnej jest różne w poszczególnych modelach polityki społecznej. Poniższa tabela obrazuje elementy polityki rodzinnej w systemach podatkowych krajów UE.

System podatkowy może w dwojaki sposób wpływać na sytuację małżeństw. W krajach gdzie funkcjonuje wspólna podstawa opodatkowania (Hiszpania, Irlandia, Portugalia, częściowo Niemcy) oraz ulgi na współmałżonka (Austria, Belgia, Dania, Finlandia, Grecja, Szwecja, Wielka Brytania oraz Włochy) można mówić o pozytywnym wpływie systemu podatkowego na instytucję małżeństwa. Jest on skonstruowany w taki sposób, aby premiować sformalizowane związki.

Jednocześnie jednak niektóre spośród systemów podatkowych przewidują ulgi dla rodzin niepełnych, co rzecz jasna, samo przez się nie może być oceniane negatywnie, nie mniej jednak pamiętać należy, że tego rodzaju regulacje w istotny sposób oddziałują na warstwy najuboższe, które są w grupie podwyższonego ryzyka rozpadu związku.

Mając na uwadze powyższe zależności za najbardziej niekorzystne z punktu widzenia instytucji małżeństwa uznać trzeba rozwiązania Holenderskie i Niemieckie, gdzie brak wspólnej podstawy opodatkowania oraz ulg na współmałżonka współwystępuje z ulgami dla „rodzin" niepełnych, co oznacza de facto premiowanie przez państwo rodzin niesformalizowanych przez instytucję małżeństwa.

Za najbardziej korzystny uznać należy system podatkowy Francji. Opiera się on na tzw. ilorazie podatkowym i polega na podzieleniu dochodu do opodatkowania przez liczbę jednostek konsumpcyjnych charakteryzujących strukturę rodziny. Jednocześnie istnieją pewne preferencje dla rodzin niepełnosprawnych i niepełnych. Iloraz podatkowy jest urzeczywistnieniem zasady, że wielkość opodatkowania powinna zależeć od możliwości płatniczych podatnika.

Tabela 4.

Elementy polityki rodzinnej w systemach podatkowych krajów UE

Kraj	**Podstawa opodatkowania: I – Indywidualna; W – Wspólna**	**Ulgi na współmałżonka**	**Ulgi dla rodzin niepełnych**
Austria	I	tak	nie
Belgia	I	tak	nie
Dania	I	tak	nie
Finlandia	I	tak	nie
Francja	iloraz rodzinny		
Grecja	I	tak	nie
Hiszpania	W	nie	nie
Holandia	I	nie	tak
Irlandia	W	nie	
Portugalia	W	nie	nie
Niemcy	W/I	nie	tak
Szwecja	I	tak	nie
Wielka Brytania	I	tak	tak
Włochy	I	tak	tak

Źródło: Rodzina i polityka rodzinna na przełomie wieków, B. Balcerzak-Paradowska

5.1.1. Polityka zapobiegania rozwodom

Na świecie państwa podjęły działania polityczne mające na celu zapobieganie rozwodom. **W Texasie** przyjęta została ustawa „Wait Peroid Bill", która nakazuje rozpatrywanie wniosków rozwodowych dopiero w rok od ich złożenia, jeśli nie przewidują orzekania o winie rozkładu pożycia oraz jeżeli pod wspólną opieką małżonków pozostają nieletni (poniżej 18 lat). **W Norwegii** popularną metodą przeciwdziałania rozwodom są obowiązkowe spotkania dla małżonków posiadających nieletnie dzieci. Podczas spotkań przedstawia się skutki, jakie rozwód wywiera na dzieci. Młode pary otrzymują wsparcie psychologiczne w czasie pierwszego roku po narodzinach każdego dziecka, który uważany jest przez specjalistów za najtrudniejszy okres w małżeństwie. W czasie nieodpłatnych kursów małżonkowie uczą się komunikacji w związku i rozwiązywania konfliktów. „W 2008 roku norweski rząd wydał na takie kursy ponad 700 tysięcy euro. Kiedy pary zostają zmuszone do przeanalizowania, co stanie się z ich dziećmi po rozwodzie, często zmieniają zdanie".[4] Wprowadzenie podobnych rozwiązań planuje również Wielka Brytania. Ian Duncan Smith, minister pracy i emerytur w rządzie Davida Camerona podaje, że takie kursy „pomogą zredukować koszty rozpadu rodzin, które ponosi państwo, szacowane na 100 miliardów euro rocznie."[5] **Na Malcie** do 28 maja 2011 roku ustawodawstwo wykluczało rozwody. W wyniku referendum podjęto decyzję o wprowadzeniu do systemu prawa możliwości rozwodu. Jednakże orzeczenie rozwodu będzie musiało być poprzedzone czteroletnią obowiązkową separacją.

5.1.2. Eksperyment hiszpański – efekty liberalizacji prawa rozwodowego

W 2005 roku w Hiszpanii przeforsowano, wbrew opiniom ekspertów, Rady Stanu oraz innych ciał doradczych, ustawę o tzw. rozwodach eks-

[4] *http://www.rp.pl/artykul/586083.html* z dnia 2 sierpnia 2011.

[5] Tamże.

presowych[6]. Hiszpańskie Forum Stowarzyszeń Prorodzinnych, skupiające 5 tys. organizacji, jeszcze w 2004 roku określiło projekt ustawy jako „całkowicie lekceważący rodzinę, a małżeństwo jako kontrakt najsłabiej chroniony przez prawo". Niecałe 5 lat później hiszpański Instytut na rzecz Polityki Prorodzinnej (IPF) opublikował raport, z którego wynika, że Hiszpania stała się krajem o najwyższym (po niewielkiej Belgii) wskaźniku rozwodów w Europie. Każdego roku rozpada się tam ponad 110 tys. małżeństw. Z danych Eurostatu wynika, że w 2004 roku, czyli poprzedzającym wejście w życie ustawy o rozwodach ekspresowych, w Hiszpanii było ok. **51 tys.** rozwodów, a 2 lata po jej wprowadzeniu, czyli w 2007 roku – **125,7 tys.** Dane Krajowego Instytutu Statystycznego w Hiszpanii z 2008 roku wskazują także na znaczący spadek liczby zawieranych małżeństw. W roku 2008

[6] Reforma prawa rozwodowego z 2005 roku zakłada, że rozwód w Hiszpanii nie musi być poprzedzony separacją ani istnieniem prawnie potwierdzonych przyczyn, bo związek małżeński jest traktowany jako wyraz wolnej woli małżonków. Jest więc możliwe bezpośrednie wniesienie o rozwód bez podawania przyczyny, przy czym sam rozwód musi być zawsze orzeczony przez sąd. Postępowanie rozwodowe można w Hiszpanii wszcząć na wniosek jednego z małżonków, na wniosek jednego z nich za przyzwoleniem drugiego lub na wniosek obojga małżonków. Rozwód zostanie udzielony po spełnieniu jednego z następujących wymogów: 1. od momentu zawarcia małżeństwa upłynęły trzy miesiące, jeżeli małżonkowie wspólnie wnoszą o rozwód lub wnosi jeden z nich za przyzwoleniem drugiego, 2. od momentu zawarcia małżeństwa upłynęły trzy miesiące, jeżeli o rozwód wnosi jeden z małżonków, 3. od momentu zawarcia małżeństwa nie musi upłynąć żaden okres w celu uzyskania rozwodu, jeżeli istnieją dowody na zagrożenie życia lub zdrowia, możliwość krzywdy fizycznej, zagrożenie wolności, możliwość krzywdy moralnej lub przemocy seksualnej wobec małżonka będącego powodem w sprawie rozwodowej lub dzieci obojga małżonków lub jednego z nich. W celu uzyskania rozwodu w Hiszpanii wystarczy spełnić jeden z powyższych wymogów, więc z zasady (oprócz ostatniego przypadku), pozwany małżonek nie może sprzeciwiać się rozwodowi na podstawie przyczyn materialnych. W żadnym innym kraju Unii Europejskiej nie istnieje norma zezwalająca na jednostronną decyzję o rozwodzie, bez podania żadnej przyczyny i z pominięciem tzw. okresu refleksji.

zawarto tylko 190 tys. związków małżeńskich. W tym samym czasie zarejestrowano 3,5 tys. związków pomiędzy osobami tej samej płci. W porównaniu z latami 90., liczba ślubów spadła o 11 proc., podczas gdy tylko w pierwszym kwartale 2010 roku liczba rozwodów wzrosła o 4,8 proc. w stosunku do pierwszego kwartału 2009 roku. **Dziennikarze dziennika ABC wyliczyli, że w pierwszym półroczu 2010 roku dochodziło w Hiszpanii do rozpadu związku małżeńskiego średnio co 4 minuty**. Według prezesa IPF Eduardo Hertfeldera jest to szczególnie niepokojące ze względu na fakt, że „mamy do czynienia ze wzrostem rozwodów, pomimo spadku liczby zawieranych małżeństw i pomimo kryzysu ekonomicznego". Rozwody stanowią jeden z głównych problemów, wobec których stoi rząd i społeczeństwo hiszpańskie. W tym 47-milionowym kraju liczba dzieci z rozbitych małżeństw sięga **2 milionów**.

5.2. Polska

Koszt wychowania dziecka

Centrum im. Adama Smitha w 2008 r. oszacowało koszt wychowania jednego dziecka do 20 roku życia na 160 tys. zł. (co daje ok. 667 zł/miesiąc). Dla drugiego dziecka koszt ten był niższy i wynosił 120 tys. Wychowanie trójki dzieci do 20 roku życia miało, według Centrum, kosztować 376 tys. zł [7]. W 2011 r. tę prognozę podniesiono do 190 tys. dla jednego dziecka (co daje ok.**792 zł/miesiąc –** wyliczenie FMiT) i 322 tys. dla dwójki[8] (co daje ok. **1342 zł/miesiąc** – wyliczenie FMiT). Jeśli do

[7] Centrum im. Adama Smitha, *Koszty wychowania dzieci w Polsce a podnoszenie podatków pośrednich*, maj 2008, s.8

[8] Wychowanie dziecka w Polsce kosztuje 190 tys. zł (*www.caritas.pl*, z dnia: 22.02.2011).

kosztów tych dodamy koszty utrzymania i kształcenia na poziomie wyższym, to koszty te należałoby zwiekszyć o co najmniej 50 tys. złotych (ok. 208 zł/miesiąc – wyliczenie FMiT) na każde dziecko[9].

Tabela 5.
Szacunkowe koszty wychowania dzieci dla rodziny w Polsce

wiek dziecka	z jednym dzieckiem	z dwójką dzieci	z trójką dzieci	z czwórką dzieci
0-20	160 000	280 000	376 000	472 000
0-25	210 000	380 000	526 000	672 000

Źródło: Centrum im. Adama Smitha, Koszty wychowania dzieci w Polsce a podnoszenie podatków pośrednich, http://www.smith.org.pl/pl/pages/reports

Wysokość przeciętnego dochodu ze względu na liczbę dzieci w rodzinie

Na podstawie danych statystycznych GUS i oszacowań Centrum Adama Smitha przedstawionych powyżej, można stwierdzić, iż rodzinom polskim z więcej niż jednym dzieckiem **jest niezwykle trudno podołać kosztom wychowania potomstwa**.

[9] Tamże.

Tabela 6.

Przeciętny miesięczny dochód rozporządzalny na 1 osobę w gospodarstwach domowych,według liczby dzieci

dochód na osobę (zł)	**średni dla wszystkich typów rodzin**	rodzina bezdzietna	jedno dziecko	dwoje dzieci	troje dzieci	samotny rodzic
2008	1176 zł	1470 zł	1214 zł	935 zł	640 zł	834 zł
2009	1114 zł	1588 zł	1306 zł	996 zł	642 zł	929 zł

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: GUS, Sytuacja gospodarstw domowych w 2009 r. w świetle wyników badania budżetów gospodarstw domowych; GUS, Sytuacja gospodarstw domowych w 2008 r. w świetle wyników badania budżetów gospodarstw domowych http://www.stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/gus/PUBL_wz_budzety_gospodarstw_domowych_w_2008.pdf; http://www.stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/gus/PUBL_wz_budzety_gospodarstw_domowych_w_2009.pdf

Dane statystyczne GUS dotyczące dochodu rozporządzalnego na osobę w polskiej rodzinie wskazują, że **rodzice samotnie wychowujący dziecko są w znacznie korzystniejszej sytuacji finansowej niż rodziny z trójką dzieci**. Wynika to m.in. z korzystniejszego systemu ulg podatkowych i świadczeń społecznych dla osób samotnie wychowujących dzieci.

Świadczenia rodzinne[10]

Aktualnie obowiązujący system świadczeń rodzinnych został wprowadzony 1 maja 2004 r.

[10] Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej Departament Polityki Rodzinnej, *Informacja o realizacji świadczeń rodzinnych 2009.*

Zgodnie z ustawą o świadczeniach rodzinnych świadczeniami rodzinnymi są:

1) zasiłek rodzinny oraz dodatki do zasiłku rodzinnego;

2) świadczenia opiekuńcze: zasiłek pielęgnacyjny i świadczenie pielęgnacyjne;

3) dwa rodzaje zapomóg związanych z urodzeniem dziecka.

Ad 1) Głównym kryterium uprawniającym do świadczeń rodzinnych, obok posiadania dziecka na utrzymaniu, jest wysokość miesięcznego dochodu, w przeliczeniu na osobę w rodzinie, z roku kalendarzowego poprzedzającego okres zasiłkowy. Kryterium dochodowe dotyczy dochodu netto (tj. po odliczeniu podatku dochodowego i składek na ubezpieczenie społeczne oraz na ubezpieczenie zdrowotne) i wynosi **≤ 504 zł** na osobę lub ≤ 583 zł na osobę, jeśli w rodzinie wychowuje się dziecko niepełnosprawne.

Przykład: Jeżeli dochód małżeństwa z 2 dzieci (4 osoby) wynosi 2500 PLN netto/miesiąc, to takiej rodzinie **nie** przysługuje zasiłek rodzinny (wyliczenie FMiT).

Począwszy od 1 listopada 2009 r., kwoty zasiłku rodzinnego wynoszą odpowiednio:

– 68 zł na dziecko w wieku do ukończenia 5 roku życia;
– 91 zł na dziecko w wieku powyżej 5 roku życia do ukończenia 18 roku życia;
– 98 zł na dziecko w wieku powyżej 18 roku życia do ukończenia 24 roku życia.

Do zasiłku rodzinnego przysługują dodatki. Aby skorzystać z dodatków należy posiadać prawo do zasiłku rodzinnego. Jednocześnie można pobierać kilka rodzajów dodatków, z tytułu:

a. opieki nad dzieckiem w okresie korzystania z urlopu wychowawczego (400 zł miesięcznie);

b. **samotnego wychowywania dziecka** (170 zł miesięcznie na dziecko, nie więcej niż 340 zł na wszystkie dzieci, w przypadku dzieci niepełnosprawnych kwotę dodatku zwiększa się o 80 zł, nie więcej niż o 160 zł na wszystkie dzieci);

c. wychowywania dziecka w rodzinie wielodzietnej – na trzecie i kolejne dziecko w rodzinie (80 zł miesięcznie);

d. kształcenia i rehabilitacji dziecka niepełnosprawnego (60 zł na dziecko do 5 roku życia, 80 zł – na dziecko od 5 do 24 roku życia);

e. rozpoczęcia roku szkolnego (100 zł, świadczenie jednorazowe);

f. podjęcia przez dziecko nauki poza miejscem zamieszkania (90 zł na internat/stancję lub 50 zł na dojazd do szkoły).

Ad 2) Rodzina może otrzymywać świadczenia pielęgnacyjne na jej członków:

a. zasiłek pielęgnacyjny (153 zł miesięcznie) – świadczenie przysługuje niezależnie od dochodu rodziny. Przyznawane jest na okres ważności oświadczenia o niepełnosprawności;

b. świadczenie pielęgnacyjne (520 zł) – przyznawane jest osobom, na których ciąży obowiązek alimentacyjny, a także opiekunowi faktycznemu dziecka, który rezygnuje z pracy zawodowej, by opiekować się dzieckiem niepełnosprawnym wymagającym szczególnej opieki lub w związku z opieką nad osobą dorosłą wobec której opiekun rezygnujący z pracy jest zobowiązany do alimentacji.

Ad 3) Zapomogi związane z urodzeniem dziecka:

a. jednorazowa zapomoga z tytułu urodzenia dziecka w wysokości 1000 zł, przysługuje niezależnie od dochodu rodziny, finansowana z budżetu państwa;

b. zapomoga uchwalana i wypłacana przez gminę z jej środków własnych – gmina sama decyduje, czy będzie dodatkowo

realizować tego rodzaju świadczenie, ustala kryteria nabycia prawa do świadczenia oraz jego wysokość. Ewentualne świadczenia rodzinne realizowane przez gminy pochodzą ze środków budżetu państwa będących w dyspozycji wojewodów.

Rodzic samotnie wychowujący dziecko

Najbiedniejsi rodzice wychowujący samotnie dziecko mogą otrzymać zasiłek rodzinny oraz dodatek do zasiłku z tytułu samotnego wychowywania dziecka (patrz powyżej) przysługujący matce lub ojcu, opiekunowi faktycznemu dziecka albo opiekunowi prawnemu, jeżeli: nie zostało zasądzone świadczenie alimentacyjne na rzecz dziecka od drugiego z rodziców, drugi z rodziców nie żyje, ojciec dziecka jest nieznany, powództwo o ustalenie świadczenia alimentacyjnego od drugiego z rodziców zostało oddalone.

Dodatków do zasiłku rodzinnego z tytułu samotnego wychowywania dziecka w 2009 r. wypłacano miesięcznie średnio w ilości 149,3 tys. Większość dodatków (105,9 tys.) została wypłacona w związku ze śmiercią drugiego z rodziców, a najmniej (405 dodatków) osobom uczącym się, których oboje rodzice nie żyją. W 2009 r. wydatki na dodatek z tytułu samotnego wychowywania dziecka wyniosły 312 653 tys. zł. i były o 7,6% niższe niż w 2008 r. (338.338 tys. zł). W 2009 r. przeciętna kwota wypłaconego dodatku z tytułu samotnego wychowywania dziecka wyniosła 174,55 zł (w 2008 roku 174,48 zł).

Osoby samotnie wychowujące dzieci mogą skorzystać z preferencyjnego sposobu rozliczenia podatku. Polega on na zapłacie podwójnego podatku obliczonego od połowy sumy dochodów osoby samotnie wychowującej dziecko oraz dziecka. Ze względu na istnienie skali podatkowej (18% i 32%) oraz ze względu na kwotę wolną od podatku, podwój-

ny podatek od połowy jest zawsze mniejszy, niż pojedynczy podatek od całości.[11]

Tabela 7.
Liczba podatników korzystających z ulgi dla osób samotnie wychowujących dziecko w Polsce w latach 2004-2009

rok	liczba podatników korzystających z ulgi
2004	498.270
2005	548 413
2006	555 421
2007	508 563
2008	556 407
2009	534 133

Ministerstwo Finansów Departament Podatków Bezpośrednich, Informacja dotycząca rozliczenia podatku dochodowego od osób fizycznych za lata 2004, 2005, 2006, 2007, 2008 i 2009, http://www.mf.gov.pl/dokument.php?const=3&dział=149&id=37194&typ=news

[11] Warunki jakie należy spełnić: **1:** Podatnik musi być osobą samotnie wychowującą dziecko. Rozliczając się jako osoba samotnie wychowująca dziecko, podatnik musi być albo rodzicem, albo opiekunem prawnym. **2:** Podatnik, będący osobą samotnie wychowującą dziecko, musi wychowywać w roku podatkowym, za który dokonuje rozliczenia, dziecko lub dzieci: a) małoletnie; b) bez względu na ich wiek, które zgodnie z odrębnymi przepisami otrzymywały zasiłek (dodatek) pielęgnacyjny lub rentę socjalną; c) do ukończenia 25 roku życia uczące się, jeżeli w roku podatkowym nie uzyskały dochodów podlegających opodatkowaniu według skali lub z tytułu odpłatnego zbycia papierów wartościowych. **3:** Nieosiąganie przez rodzica lub dziecko dochodów opodatkowanych na zasadach szczególnych.

Zmiany prawne dotyczące rozwodów

Prawne unormowania dotyczące rodziny do roku 1989 nie wpływały na decyzje dotyczące małżeństwa i rodziny. Dopiero w latach 90 decyzja o legalizacji związków nieformalnych została podjęta ze względu na wprowadzone prawnie przywileje podatkowe.[12]

Ułatwienia czy też utrudnienia legislacyjne istotnie wpływają na decyzje podejmowane przez obywateli. Bardzo ważne znaczenie dla trwałości małżeństwa i rodziny mają uwarunkowania prawne dotyczące możliwości przeprowadzenia rozwodu. Obecnie w Polsce w praktyce każdy może otrzymać rozwód niezależnie od przyczyn. Fakt, że została przyjęta koncepcja prawna nieorzekania o winie na zgodny wniosek stron sprawia, że postępowanie dowodowe sprowadzono do minimum, a czas trwania procesu istotnie skrócono. Ograniczono również możliwość rozważenia kwestii dotyczących wpływu ewentualnego rozwodu na dobro dziecka.[13] Zmiany jakich dokonano w prawie procesowym cywilnym, w wyniku których zniesiono instytucję obligatoryjnych posiedzeń pojednawczych w procesie o rozwód, a w ich miejsce wprowadzono instytucję fakultatywnej i odpłatnej mediacji[14],

[12] M. Potoczna, *Uwarunkowania decyzji matrymonialnych*, **Rodzina w zmieniającym się społeczeństwie polskim**, W. Warzywoda-Kruszyńska, P. Szukalski red., Łódź 2004, s. 204-205.

[13] W. Stojanowska, *Fakultatywna mediacja w procesie o rozwód według znowelizowanego kodeksu postępowania cywilnego*, **Zeszyty Prawnicze UKSW** 6.2(2006), J. Zabłocki, red., Warszawa 2006, s. 40.

[14] Na mocy ustawy z dnia 28 lipca 2005 roku, która zastąpiła tę funkcjonującą od 1 stycznia 1965 roku obligatoryjne posiedzenia pojednawcze zostały zastąpione fakultatywną, zarówno dla sądu jak i rozwodzącego się małżeństwa, oraz odpłatną mediacją. Mediacja została usytuowana w drugim etapie procesu, podczas którego między innymi wzywani są już świadkowie, co niekiedy jeszcze bardziej konfliktuje małżonków. Tamże, s. 34-41.

przez samych prawników nazwane zostały „psuciem" prawa[15]. Takie ustawodawstwo stoi w sprzeczności z zapisem mówiącym, iż prawo powinno mieć na celu zachowanie istniejącego małżeństwa oraz dobro dzieci[16].

[15] Tamże.

[16] T. Smyczyński, **Prawo rodzinne i opiekuńcze**, Warszawa 2009, s. 18-19.

6. Makroekonomiczne skutki rozwodów

6.1. Świat

Wzrastający odsetek rozwodów wywołuje wymierne, negatywne skutki dla gospodarki państw. W Stanach Zjednoczonych Ameryki Północnej na podstawie raportu *The Taxpayer Costs of Divorce and Unwed Childbearing*[17] stwierdzono, że rozpady rodzin generują w budżecie Stanów Zjednoczonych ubytek w wysokości 112 mld $ rocznie.[18] Poza bezpośrednimi skutkami makroekonomicznymi rozwodów, istnieją również skutki społeczne, które generują dodatkowe wydatki budżetowe.[19]

[17] Institute for America Values and Institute for Marriage and Public Policy, *Family Council i Families Northwest,* Georgia.

[18] W omawianym badaniu zrezygnowano z uwzględniania wszystkich czynników jakie rozwody wywierają na budżet państwa (znacząco zaniżając realne koszty dla budżetu) i skupiono się na wydatkach socjalnych generowanych przez rozwody.

[19] Z badań na które powołują się autorzy raportu *The Taxpayer Costs of Divorce and Unwed Childbearing* (W. Bradford Wilcox et al., Why *Marriage Matters: 26 Conclusions from the Social Sciences*) wynika, że dzieci rozwodników częściej cierpią na choroby fizyczne i psychiczne, częściej popełniają przestępstwa (zarówno w wieku młodzieńczym jak i dojrzałym), częściej padają ofiarami molestowania seksualnego i gorzej radzą sobie z edukacją.

Według obliczeń agend rządu kanadyjskiego, koszty wynikające z rozwodów i rozbicia rodzin wynoszą w tym kraju 7 miliardów USD rocznie. Szacunki wskazują, że zmniejszenie ilości rozwodów o połowę skutkowałoby zaoszczędzeniem ok. 1,78 miliarda USD. Otrzymane wyniki skłoniły rząd kanadyjski do podjęcia działań realizujących cele krótkookresowe (np. banki żywności i ochrony) oraz długookresowe (badania nad strukturą rodziny) mające na celu zmniejszenie odstka rozwodów. Wyniki kanadyjskich badań potwierdzają, że statystycznie lepiej radzą sobie w życiu dzieci, które wychowywały się w pełnej rodzinie, zaś zjawisko rozbicia rodzin jest silnie skorelowane z pogłębiającym się ubóstwem społeczeństwa. Raporty kanadyjskie kładą szczególny nacisk na skutki psychiczne i emocjonalne rozwodów rodziców u dzieci.

Ministerstwo Pracy i Emerytur Wielkiej Brytanii, w związku z wysokimi stratami finansowymi dla budżetu państwa wywołanymi przez niemal powszechne w Europie zjawisko masowych rozwodów, zamierza wprowadzić program edukacyjny o skutkach rozwodów. Z obliczeń Ministerstwa wynika, że powodzenie w przeprowadzeniu tego programu pozwoli na oszczędności budżetowe rzędu 100 mld euro rocznie.

6.2. Polska

Wpływ rozwodów na ekonomiczne funkcjonowanie naszego państwa jest najsłabiej opisanym zjawiskiem w tym obszarze. W Polsce nie obliczono konkretnej kwoty jaką kosztuje państwo każdy rozwód, ani wszystkie rozwody łącznie. Jedynym dostępnym polskim badaniem ekonomicznych skutków rozwodów (określonym także jako pierwsze w Polsce) jest praca prof. dr hab. Jana Jacka Sztaudyngera „Rodzinny kapitał społeczny a wzrost gospodarczy w Polsce". Badania prof. Sztaudyngera

obrazują, iż osłabienie więzi rodzinnych, mierzone nasileniem zjawiska rozwodów istotnie wpływa na spowolnienie wzrostu gospodarczego w Polsce. Do weryfikacji hipotezy użyto ekonometrycznego modelu wzrostu, w którym występują również inne zmienne: inwestycje, inflacja i przestępczość.

Badania potwierdzają istotny wpływ dezintegracji małżeńskiej na spowolnienie wzrostu gospodarczego. W latach 2001–2006 spowolnienie wzrostu gospodarczego w związku ze znacznym wzrostem współczynnika rozwodów oszacowano od 1 do 3 punktów procentowych. Przy założeniu, że nasilenie zjawiska rozwodów powoduje okresowe obniżenie stopy wzrostu gospodarczego możemy stwierdzić, że w latach 1991–2006 średnioroczne spowolnienie wzrostu gospodarczego z tytułu dezintegracji małżeństwa i rodziny było rzędu 0,6 punktu procentowego. Gdyby nie to spowolnienie, średni roczny wzrost PKB wynosiłby 3,9%. Oznaczało to spowolnienie wzrostu gospodarczego o ponad jedną szóstą.[20]

[20] J. J. Sztaudynger, *Rodzinny kapitał społeczny a wzrost gospodarczy w Polsce,* **http://www.jjsztaudynger.yoyo.pl/e2009-2-sztaudynger.pdf**

Wykres 6.
Wzrost PKB bez przyrostu rozwodów w latach 1991-2006

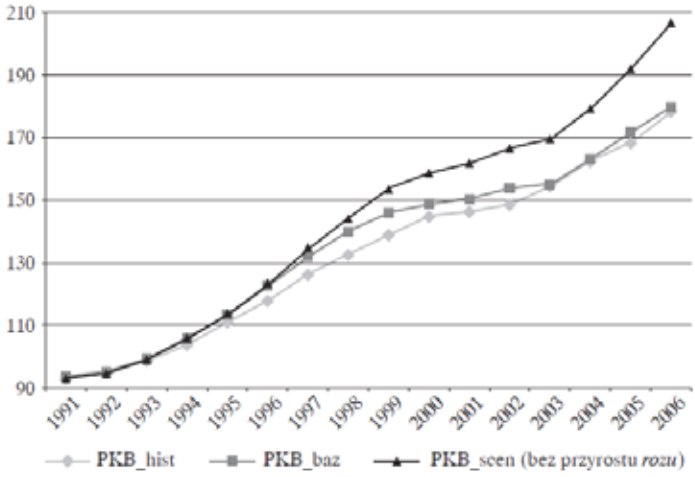

Źródło: Jan Jacek Sztaudynger, Rodzinny kapitał społeczny a wzrost gospodarczy w Polsce, http://www.jjsztaudynger.yoyo.pl/e2009-2-sztaudynger.pdf

Fundusz Alimentacyjny

Reaktywacja Funduszu Alimentacyjnego w zmienionej formie nastąpiła od dnia 1 października 2008 r. mocą *Ustawy z dnia 7 września 2007r. O pomocy osobom uprawnionym do alimentów*, po okresie gdy na mocy *Ustawy o świadczeniach rodzinnych* (Dz. U. z 2003 r. Nr 228, poz. 2255) autorstwa Jolanty Banach (SDPL, wtedy SLD), przyjętej przez Sejm w dniu 28 listopada 2003, Fundusz Alimentacyjny został zlikwidowany i zastąpiony szeroko krytykowaną **zaliczką alimentacyjną.**

Nowy fundusz alimentacyjny a zaliczka alimentacyjna

Świadczenie z funduszu alimentacyjnego to nowy rodzaj wsparcia wypłacany od 1 października 2008 r. Świadczenie to zastąpiło zaliczkę alimentacyjną, która wcześniej przyznawana była w podobnych sytuacjach, osobom nieotrzymującym alimentów. Chociaż nazwą świadczenie to nawiązuje do pomocy wypłacanej przez zlikwidowany w 2004 r. Fundusz Alimentacyjny, to jednak jest to tylko nawiązanie symboliczne. Nowy fundusz alimentacyjny znacznie więcej łączy z zaliczką alimentacyjną niż ze starym funduszem. Wprowadzając nowe przepisy, zrealizowano jednak najważniejszy postulat krytyków zaliczki alimentacyjnej – poszerzono grupę osób uprawnionych do wsparcia i nie jest ono już kierowane wyłącznie do osób samotnie wychowujących dzieci. **Świadczenie to mogą pobierać osoby, które ponownie zawarły związek małżeński czy też wychowują dzieci w konkubinacie.**

Świadczenie z funduszu alimentacyjnego przysługuje osobie uprawnionej, w przypadku bezskuteczności egzekucji zasądzonych świadczeń alimentacyjnych[21]. Świadczenie przysługuje do ukończenia 18 roku życia

[21] Bezskuteczność egzekucji ma miejsce wówczas, gdy w okresie dwóch ostatnich miesięcy nie wyegzekwowano pełnej kwoty należności z tytułu zaległych i bieżących zobowiązań alimentacyjnych. Za bezskuteczność egzekucji uznaje się również niemożność wszczęcia lub prowadzenia egzekucji alimentów przeciwko dłużnikowi przebywającemu poza granicami Polski. Dłużnik alimentacyjny jest zobowiązany do zwrotu organowi właściwemu wierzyciela należności w wysokości świadczeń z funduszu alimentacyjnego wypłaconych osobie uprawnionej, łącznie z ustawowymi odsetkami, które naliczane są od pierwszego dnia następującego po dniu wypłaty świadczenia do dnia spłaty. Po 20% zwróconych przez dłużnika kwot stanowi dochód gmin: wierzyciela oraz dłużnika, zaś 60% tych zwrotów i ustawowe odsetki stanowią dochód budżetu państwa.

dziecka lub do ukończenia 25 roku życia, jeżeli dziecko uczy się w szkole lub szkole wyższej. W przypadku posiadania przez osobę uprawnioną orzeczenia o znacznym stopniu niepełnosprawności, świadczenie przysługuje bez względu na wiek. Dochód na osobę w rodzinie nie może przekroczyć kwoty **725 zł** netto (po odliczeniu należnego podatku oraz składek na ubezpieczenia społeczne i zdrowotne).[22]

Wypłata świadczeń funduszu alimentacyjnego, koszty związane z ich wypłatą oraz koszty działań podejmowanych wobec dłużników, finansowane są w formie dotacji celowej ze środków budżetu państwa przeznaczonych na świadczenia rodzinne.

W 2009 r. wydatki na świadczenia z funduszu alimentacyjnego wyniosły 1,1 miliarda PLN (tj. 275 mln zł przeciętnie w kwartale; były one o 17,5% wyższe niż w okresie IV kwartału 2008 r. – 234 mln zł). Przeciętna miesięczna kwota świadczenia z funduszu alimentacyjnego wyniosła 288,36 zł i była o 6,3% wyższa od przeciętnej wysokości świadczenia wypłacanego w okresie IV kwartału 2008 r. (271,14 zł). W przypadku większości świadczeniobiorców (69,1%), wysokość otrzymywanego przez nich świadczenia z funduszu alimentacyjnego nie przekraczała kwoty 300 zł miesięcznie. Świadczenia w najwyższych kwotach (400-500 zł miesięcznie) otrzymywało 10,9 % osób uprawnionych.

[22] Kwota świadczenia jest limitowana. Świadczenie przysługuje do wysokości bieżąco zasądzonego świadczenia alimentacyjnego, nie więcej jednak niż 500 zł na osobę.

Tabela 8.

Procentowy rozkład poborów świadczenia alimentacyjnego w zależności od wysokości przyznanej kwoty świadczenia w latach 2008 oraz 2009.

Wyszczególnienie	**Korzystający ze świadczeń z funduszu alimentacyjnego**			
	wg wysokości zasądzonych alimentów		wg wysokości świadczenia z funduszu alimentacyjnego	
	2008 r.	2009 r.	2008 r.	2009 r.
Ogółem, w tym:	100,00%	100,00%	100,00%	100,00%
do 100 zł	3,32%	3,02%	3,37%	2,91%
– od 100,01 do 200 zł	31,52%	27,97%	31,39%	27,08%
– od 200,01 do 300 zł	40,85%	39,40%	40,76%	39,06%
– od 300,01 do 400 zł	16,90%	19,43%	17,00%	20,04%
– od 400,01 do 500 zł	5,62%	7,89%	7,48%	10,90%
– od 500,01 do 700 zł	1,43%	1,85%	–	–
– od 700,01 do 900 zł	0,21%	0,26%	–	–
– od 900,01 zł	0,14%	0,18%	–	–

Źródło: Wydatki na Fundusz Alimentacyjny/zaliczkę alimentacyjną. Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej.

Dodatkowo, **w 2009 r.** wydatki **na obsługę** *Ustawy o pomocy osobom uprawnionym do alimentów* **wyniosły 80,4 mln zł**, z tego 45,5 mln zł (57%) wydatkowano na obsługę wypłat świadczeń z funduszu alimentacyjnego, a 34,9 mln zł (43%) – na pokrycie kosztów związanych z działaniami podejmowanymi wobec dłużników alimentacyjnych. Z dotacji celowej z budżetu państwa sfinansowano koszty obsługi w kwocie ogółem

41,3 mln zł. Pozwoliło to na pokrycie 55% kosztów obsługi wypłat świadczeń z funduszu alimentacyjnego i 46% kosztów podejmowanych działań wobec dłużników alimentacyjnych. Pozostałe wydatki związane z kosztami obsługi w kwocie 39,1 mln zł gminy pokryły ze środków własnych. W ramach tej kwoty, część środków (15,6 mln zł) pochodziła ze zwrotów od dłużników alimentacyjnych, stanowiących dochód własny gminy.[23]

Tabela 9.

Roczne wydatki z budżetu państwa związane ze świadczeniami alimentacyjnymi w Polsce w latach 2005 do 2009 oraz liczba osób uprawnionych i przeciętna wysokość miesięcznego świadczenia alimentacyjnego

rok	roczne wydatki	koszt obsługi	liczba rodzin	liczba osób	przeciętna wysokość comiesięcznej zaliczki/świadczenia	środki odzyskane od dłużników
2005	brak danych (FA) 249, 595 tys. zł. (ZA)	brak danych (FA) 7,2 mln zł (ZA)	brak danych (FA) 140,1 tys. (ZA)	554 tys. (FA) 375 tys. (ZA)	245,2 zł. (FA) 209,9 zł (ZA)	brak danych (FA) 341,6 tys. Zł (ZA)
2006	822, 6 mln zł	25,4 mln zł	184,4 tys.	324,2 tys.	211,5 zł	9,5 mln zł
2007	770,1 mln zł	24,4 mln zł	173,3 tys.	300,3 tys.	213,7 zł	27 mln zł
2008	795,4 mln zł	17,7 mln zł	171,2 tys. (ZA) 163 tys. (FA)	287,2 tys. (ZA) 288 tys. (FA)	214,82 zł (ZA) 271,14 zł (FA)	46,8 mln zł
2009	**1,1 mld zł**	45,5 mln zł	197,5 tys.	317,9 tys.	288,36 zł	134,6 mln zł

Źródło: Wydatki na Fundusz Alimentacyjny/zaliczkę alimentacyjną. Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej.

[23] Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej *Wydatki na Fundusz Alimentacyjny/zaliczkę alimentacyjną.*

7. Skutki rozwodu dla dzieci

Rozwód rodziców jest szczególnym dramatem dla dziecka. Rozdarcie między rodzicami, odczucie bycia narzędziem walki i przedmiotem targów, rozbicie między dwa miejsca, poczucie braku obecności obojga rodziców powodują ogromny kryzys w życiu dziecka pociągający za sobą często nieodwracalne konsekwencje na całe życie człowieka. Socjologowie wymieniają szereg mechanizmów odpowiedzialnych za powstawanie problemów u dzieci z rozbitych rodzin. Rozwód oznacza ogromne zmiany w życiu rodziny – zmiana organizacji dnia, miejsca zamieszkania, sposobu spędzania wolnego czasu, sytuacji finansowej itp. Rodzice poszukują nowych partnerów, bądź wprowadzają swe dzieci z pierwszego małżeństwa w obce środowisko nowej rodziny. Oznacza to, że mimo dobrych chęci nie są w stanie zadbać o potrzeby dzieci, ponieważ na pierwszym planie znajdują się ich własne potrzeby. Stan taki najczęściej ciągnie się latami[24] *Ponadto, dzieci zaczynają spędzać nienaturalnie dużo czasu z rodzicami. Podczas gdy ich rówieśnicy przebywają dużo w swoim towarzystwie, dzieci z rozbitych rodzin są przerzucane od jednego rodzica do drugiego, zgodnie z ustalanym przez dorosłych planem wizyt. Często skutkiem tego jest niemożność pielęgnowania przyjaźni rówieśniczych i rozwoju zainteresowań (zwłaszcza w tych dziedzinach, gdzie niezbędna jest stała praktyka, czy trening). Kolejna kwestia dotyczy alimentów. Rodzic*

[24] J. S. Wallerstein , J. M. Lewis, S., *The Unexpected Legacy of Divorce: The 25 Year Landmark Study, Hyperion*, New York 2000, Introduction, s. xxix – xxxi.

płacący alimenty – w najlepszym wypadku płaci je terminowo. Dziecko pozbawione jest za to funkcjonującego w rodzinie pełnej wsparcia finansowego – w postaci opłacania np. zajęć dodatkowych, nauki języków, studiów, wyjazdów edukacyjnych itp. Rezultatem jest niższy i gorszy poziom wykształcenia. Jak wskazują badania nawet w sytuacji, gdy dzieci uczęszczają na przygotowane przez specjalistów programy i są zapewniane przez rodziców o ich niezmiennej miłości, są przekonane o dwóch rzeczach: „gdyby mnie naprawdę kochał/a nigdy by mnie nie zostawił/a" oraz „na pewno jest w tym moja wina". Jeszcze gorszą traumę przeżywają dzieci, których rodzice rozwiedli się nie potrafiąc sprostać obowiązkom rodzicielskim wobec dzieci specjalnej troski[25] *Nawet w sytuacji, gdy dzieci uznają rozwód rodziców za najlepszą w ich sytuacji decyzję, są przekonani, że rodzice ponieśli porażkę w najważniejszym zadaniu dorosłości – stworzenia trwałego, szczęśliwego związku. Od rodziców uczą się sposobu reakcji na sytuacje trudne i konfliktowe, sposobów, które doprowadziły do rozwodu. Wchodzą w dorosłe życie z poczuciem, że stworzenie trwałego związku jest niemożliwe. Stąd przenoszenie problemów na kolejne pokolenie*[26] *Skutki, jakie rozwód wywiera na dzieci, przejawiają się zarówno w sferze społecznej jak i psychicznej w dorosłym życiu.*

[25] Tamże, s. 225-269

[26] N. H. Wolfinger *Understanding the Divorce Cycle: The Children of Divorce in their Own Marriages* Cambridge University Press 2005.

7.1. Skutki SPOŁECZNE

Syndrom ucznia problemowego

Wychowanie w rodzinie niepełnej jest jednym z czynników związanych z tzw. syndromem ucznia problemowego.[27] Osoby z syndromem ucznia problemowego to wagarowicze i osoby z negatywną oceną ze sprawowania. Są częściej zarówno sprawcami jak i ofiarami przemocy. Z wagarowaniem i złą oceną ze sprawowania silnie korelują zachowania autodestrukcyjne (picie alkoholu, zażywanie narkotyków, palenie papierosów). Uczniowie problemowi wcześniej przechodzą inicjację seksualną, częściej sięgają po dopalacze, częściej mają zdecydowanie negatywny stosunek do szkoły i są mniej ze szkoły zadowoleni.[28]

[27] Według badaczy zjawiska ucznia problemowego – Diagnozy Szkolnej, rodzina ucznia problemowego definiowana jest jako rodzina niepełna. W tym rozumieniu rodzina niepełna jest nie tylko rodziną rozwiedzioną, ale np. owdowiałą czy niepełną czasowo. Diagnoza Szkolna nie prowadzi badań odnoszących się wyłącznie do rodzin rozwiedzionych.

[28] Według Diagnozy Szkolnej 2009 prof. J. Czapińskiego.

Wykres 7.
Odsetek ofiar groźnej przemocy fizycznej wśród uczniów z rodzin pełnych i niepełnych w różnych typach szkół w 2009 roku

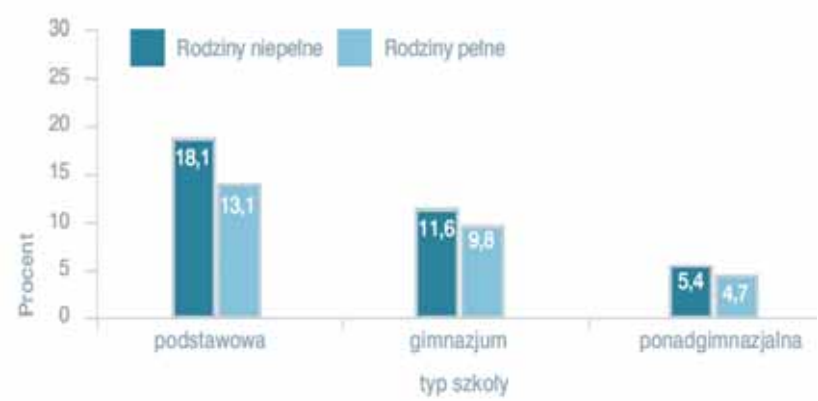

Źródło: Diagnoza Szkolna 2009,
http://www.szkolabezprzemocy.pl/1101,diagnoza-szkolna-2009

Według badań negatywne konsekwencje braku jednego z rodziców (najczęściej ojca) rosną wraz z wiekiem dziecka. Mierzone ogólnym wskaźnikiem nasilenia zachowań problemowych, niewidoczne są jeszcze w szkołach podstawowych, ale już w gimnazjach odsetek uczniów problemowych z rodzin niepełnych jest o 75 proc. większy niż odsetek uczniów problemowych mieszkających z obydwojgiem rodziców[29].

[29] Diagnoza Szkolna 2009.

Wykres 8.
Odsetek uczniów problemowych wśród uczniów z rodzin pełnych i niepełnych w różnych typach szkół w 2009 roku

Źródło: Diagnoza Szkolna 2009,
http://www.szkolabezprzemocy.pl/1101,diagnoza-szkolna-2009

Ofiary i sprawcy przemocy

Rodzina ma ogromny wpływ na zachowanie, postawy i doświadczenia dzieci. Według badań dokonanych przez Diagnozę Szkolną wśród uczniów wychowujących się w rodzinie niepełnej znacznie wyższy jest odsetek ofiar i sprawców rożnych form przemocy.[30]

[30] Tamże.

Wykres 9.
Odsetek sprawców przemocy fizycznej wśród uczniów z rodzin pełnych i niepełnych w różnych typach szkół w 2009 roku

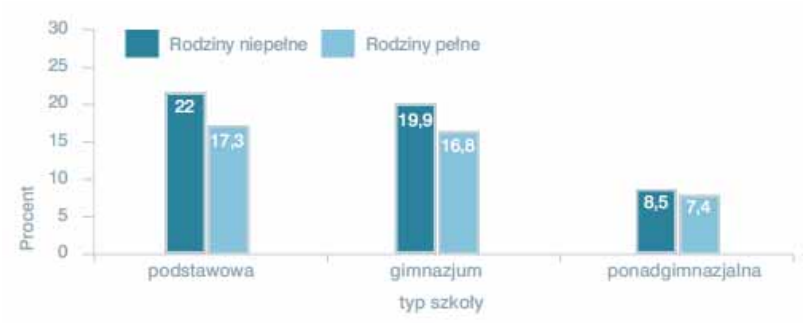

Źródło: Diagnoza Szkolna 2009,
http://www.szkolabezprzemocy.pl/1101,diagnoza-szkolna-2009

Zaburzenia wychowawcze

Wpływu rozbicia rodziny na wzrost przestępczości nieletnich dowodzą rozliczne badania, m.in. prace prof. Henryka Cudaka. Wynika z nich, że dzieci z rodzin rozwiedzionych częściej popełniają przestępstwa, niż wychowujące się w rodzinach pełnych. Zaprezentowane w tabeli dane wskazują, że dzieci i młodzież z rodzin rozwiedzionych znacząco częściej podejmuje zachowania społecznie nieakceptowane, niebezpieczne oraz autodestrukcyjne takie jak przemoc i agresja, kradzież, alkoholizm, narkomania.

Tabela 10.

Zaburzenia w zachowaniu dzieci z rodzin pełnych i rozwiedzionych

Lp	Rodzaje zaburzeń w zachowaniu dzieci	Rodzina rozwiedziona (%)	Rodzina pełna (%)
1	Agresja werbalna	11,2	8,1
2	Wagarowanie	3,1	2,7
3	Ucieczki z domu	2,1	1,3
4	Wszczynanie bójek	6,3	6,0
5	Wywoływanie konfliktów	9,4	11,4
6	Stosowanie przemocy wobec kolegów	9,1	6,0
7	Nieposłuszeństwo wobec rodziców	11,2	19,5
8	Lekceważenie norm szkolnych i koleżeńskich	8,9	12,8
9	Kradzież	3,8	1,3
10	Palenie papierosów	5,6	4,7
11	Kłamstwo i oszustwo	13,6	15,4
12	Przestępstwa wobec prawa	2,1	0,7
13	Prostytucja	2,1	1,3
14	Bierność społeczna	5,9	5,4
15	Inne np. alkoholizm, narkomania	5,6	3,4
Ogółem		100,0	100,0

Źródło: Henryk Cudak, Zagrożenia emocjonalne i społeczne dzieci z rodzin rozwiedzionych, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2010, s. 220.

Nieprzystosowanie społeczne

Wpływ rozbicia rodziny na przestępczość nieletnich potwierdzają również badania Elżbiety Kopeć. Z badań wynika, że istnieje zależność pomiędzy nieprzystosowaniem społecznym, a brakiem rodziny lub wychowywaniem się w rodzinie niepełnej. Większość badanych osób z grupy przestępców wychowała się poza rodziną lub w rodzinie niepełnej. W grupie osób bez zatargów z prawem zdecydowana większość osób wychowała się w rodzinie pełnej.[31] Wyniki badań prezentują tabele 16 i 17.

Tabela 11.
Wpływ struktury rodziny na występowanie nieprzystosowania społecznego u młodych przestępców

Formalny związek z rodziną	Poziom nieprzystosowania			Suma
	Niski	Średni	Wysoki	
Wychowuje się w rodzinie pełnej	2	2	0	4
Wychowuje się w rodzinie niepełnej	1	1	4	6
Wychowuje się poza rodziną	0	3	17	20
Suma	3	6	21	30

Źródło: Kopeć Elżbieta, Rozpad rodziny jako czynnik nieprzystosowania społecznego i przestępczości nieletnich, Opieka Wychowanie Terapia, 2003 nr 3.

[31] E. Kopeć, *Rozpad rodziny jako czynnik nieprzystosowania społecznego i przestępczości nieletnich*, Opieka Wychowanie Terapia, nr 3(2003).

Tabela 12.

Wpływ struktury rodziny na występowanie nieprzystosowania społecznego u młodych niemających konfliktów z prawem

Formalny związek z rodziną	Poziom nieprzystosowania			Suma
	Niski	Średni	Wysoki	
Wychowuje się w rodzinie pełnej	5	12	8	25
Wychowuje się w rodzinie niepełnej	0	2	3	5
Wychowuje się poza rodziną	-	-	-	-
Suma	5	14	11	30

Źródło: Kopeć Elżbieta, Rozpad rodziny jako czynnik nieprzystosowania społecznego i przestępczości nieletnich, Opieka Wychowanie Terapia, 2003 nr. 3.

7.2. Skutki PSYCHICZNE

Rozwój emocjonalny

W Polsce jedne z najpełniejszych badań dzieci z rodzin rozwiedzionych przeprowadził Henryk Cudak.[32] Na podstawie analizy zachowań dzieci z małżeństw rozwiedzionych dokonał opisu ich stanu emocjonalnego.[33] Według badań 34% dzieci rodziców rozwodzących się najczęściej odczuwa smutek (prawie pięciokrotnie częściej niż dzieci z rodzin

[32] Próba badawcza liczyła 287 dzieci z rodzin rozwiedzionych i 289 z rodzin pełnych (na pytania z ankiety odpowiadali także rodzice dzieci oraz ich nauczyciele). Badanie autorstwa Henryka Cudaka jest jednym z nielicznych badań które zostało powtórzone. Przeprowadzono je dwukrotnie w 2004 oraz 2008 roku.

[33] Dzieci rzadziej niż dorośli potrafią nazwać swoje emocje. Wczesne stany depresyjne ujawniają się u nich w sposób zakamuflowany, a nie prosty – najczęściej pod postacią tzw. negatywnych zachowań zastępczych.

pełnych). 29,3% spośród dzieci, których rodzice się rozwodzą przeżywa pustkę i poczucie beznadziejności. Dominującymi stanami emocjonalnymi dla dzieci z rodzin rozwiedzionych są także brak poczucia sensu życia (28,2%), niska samoocena (22,0%). lęk i niepokój (21,3%) oraz poczucie osamotnienia i zagubienia (20,2%)[34].

Tabela 13.

Najczęściej występujące wewnętrzne stany depresyjne dzieci i młodzieży z rodzin rozwiedzionych i pełnych

Lp	Stany emocjonalne dzieci i młodzieży	Rodzina rozwiedziona (%)	Rodzina pełna (%)
1	Smutek	33,4	7,3
2	Poczucie beznadziejności	29,3	11,8
3	Lęk, niepokój	21,3	9,3
4	Niska samoocena	22,0	10,7
5	Brak poczucia sensu życia, nuda	28,2	11,1
	Brak wiary w przyszłość	8,4	6,2
7	Poczucie osamotnienia, zagubienia	20,2	7,3
8	Poczucie winy	14,3	3,1
9	Chwiejność emocjonalna od euforii do smutku	12,9	5,5
10	Gniew, złość, agresja	17,8	4,8
11	Rozpacz	18,5	2,4

Źródło: Henryk Cudak, Zagrożenia emocjonalne i społeczne dzieci z rodzin rozwiedzionych, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2010, s. 100.

[34] H. Cudak, *Zagrożenia emocjonalne i społeczne dzieci z rodzin rozwiedzionych*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2010, s. 100.

Dzieci z rodzin rozwiedzionych rzadziej niż ich rówieśnicy z rodzin pełnych odczuwają pozytywne stany emocjonalne. Ich radosne wewnętrzne odczucia są przytłumione przez stany depresyjne. Niewielka grupa badanych dzieci z małżeństw rozwodzących się przejawia w swych zachowaniach radość – jest to tylko 11,1%. Ich rówieśnicy z rodzin pełnych okazują radość prawie dwa razy częściej (21,8%). Dzieci z rodzin rozbitych wykazują mniejszą aktywność życiową (10,1%), niższe poczucie własnej wartości (11,8%) oraz mniejszą chęć życia i optymizm (10,8%). Największa różnica między obiema badanymi grupami dotyczy wskaźnika poczucia emocjonalnej bliskości. Poczucie takiej więzi z rodzicami jest widoczne tylko u 9,4% dzieci rozwodzących się rodziców, a w rodzinach pełnych u 58,1% dzieci (czyli dzieci z rodzin pełnych sześciokrotnie częściej czują emocjonalną bliskość z rodzicami). Znaczne różnice występują także w poczuciu wewnętrznego pokoju – dzieci z rodzin rozbitych odczuwają go prawie trzykrotnie rzadziej (12,2%) niż dzieci z rodzin pełnych (35,3%). Podobnie, w przypadku poczucia pewności siebie przy podejmowaniu działań – wśród dzieci rozwiedzionych rodziców jest ono prawie trzy razy niższe (12,5%) niż ma to miejsce u dzieci z rodzin pełnych (33,6%).[35]

Tablica 14.

Najczęściej występujące pozytywne stany wewnętrzne dzieci i młodzieży w rodzinach rozwiedzionych i pełnych

Lp	Stany emocjonalne dzieci i młodzieży	Rodzina rozwiedziona (%)	Rodzina pełna (%)
1	Radość	11,1	21,8
2	Aktywność życiowa	10,1	21,1

[35] Tamże, s. 112-113

Lp	Stany emocjonalne dzieci i młodzieży	Rodzina rozwiedziona (%)	Rodzina pełna (%)
4	Poczucie własnej wartości	11,8	20,4
5	Zaufanie do rodziców	9,8	23,2
6	Poczucie emocjonalnej bliskości	9,4	58,1
7	Pewność siebie w podejmowanych działaniach	12,5	33,6
8	Wewnętrzny spokój	12,2	35,3
9	Miłe usposobienie w kontaktach społecznych	9,8	24,9

Źródło: Henryk Cudak, Zagrożenia emocjonalne i społeczne dzieci z rodzin rozwiedzionych, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2010, s. 112-113.

Zaburzenia emocjonalne

Rozwód rodziców i towarzyszące mu negatywne odczucia prowadzą do zburzeń emocjonalnych u dzieci. Dzieci z rodzin rozwiedzionych częściej dotykają zaburzenia emocjonalne niż dzieci z rodzin pełnych (83,9% przypadków wśród dzieci z rodzin rozwiedzionych, 21,1% przypadków wśród dzieci z rodzin pełnych). Najczęściej występującymi są: nadpobudliwość psychoruchowa – 28,2% (ponad czterokrotnie częściej występująca niż u dzieci z rodzin pełnych – 6,6%), nerwice 16,7% (prawie siedmiokrotnie częściej występujące niż u dzieci z rodzin pełnych – 2,4%), zaburzenia snu (14,6%), stany lękowe (10,1%).[36]

[36] Tamże, s. 137

Tabela 15.
Zespoły zaburzeń emocjonalnych u dzieci wskazane przez badanych rodziców z rodzin rozwiedzionych i pełnych

Lp	Zespoły zaburzeń emocjonalnych	Rodzina rozwiedziona (%)	Rodzina pełna (%)
1	Stany lękowe	10,1	3,1
2	Zaburzenia snu	14,6	4,8
3	Moczenie nocne	7,3	1,4
4	Nerwice dziecięce	16,7	2,4
5	Nadpobudliwość psychoruchowa	28,2	6,6
6	Brak łaknienia	5,9	2,4
7	Jąkanie się	0,3	0
8	Tiki	0,7	0,3
Ogółem		83,9	21,1

Źródło: Henryk Cudak, Zagrożenia emocjonalne i społeczne dzieci z rodzin rozwiedzionych, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2010, s. 13.

Na problem stanów lękowych u dzieci z rodzin rozwiedzionych wskazują także inne badania. Między innymi przeprowadzone przez Hannę Szczęsną badanie dzieci z rodzin pełnych i rozwiedzionych dotyczące lęku jako stanu oraz lęku jako cechy. Wykazało ono, że dzieci z rodzin rozwiedzionych charakteryzują się istotnie silniejszą gotowością do reagowania lękiem wobec rzeczywistości w porównaniu do dzieci z rodzin pełnych. Ich poziom lęku jako postawy życiowej był wyższy (43,03%) niż w przypadku dzieci z rodzin pełnych (39,19%).[37]

[37] H. Szczęsna, *Lęk jako stan i cecha u młodzieży z rodzin rozwiedzionych w świetle badań własnych*, **Problemy rodziny na początku trzeciego tysiąclecia**, red. H. Marzec, M. Pindery, NWP, Piotrków Trybunalski 2007.

Tabela 16.
Zachowania lękowe

Grupy	Lęk jako stan		Lęk jako cecha	
	średnia	odchylenie standardowe	średnia	odchylenie standardowe
Chłopcy z rodzin rozwiedzionych	34,88	10,92	41,97	8,75
Dziewczęta z rodzin rozwiedzionych	36,45	7,85	43,93	8,94
Chłopcy z rodzin pełnych	32,94	5,79	37,94	6,23
Dziewczęta z rodzin pełnych	35,68	11,27	40,27	10,15
Chłopcy i dziewczęta z rodzin rozwiedzionych	35,73	9,38	**43,03**	8,85
Chłopcy i dziewczęta z rodzin pełnych	34,29	9,20	**39,19**	8,55

Źródło: Hanna Szczęsna, Lęk jako stan i cecha u młodzieży z rodzin rozwiedzionych w świetle badań własnych, Problemy rodziny na początku trzeciego tysiąclecia, red. Helena Marzec, Michał Pindera, NWP, Piotrków Trybunalski 2007.

Zachowanie w sytuacji konfliktowej

Dzieci z rodzin rozwiedzionych częściej niż dzieci z rodzin pełnych przejawiają zachowania aspołeczne w sytuacjach konfliktowych. Są bardziej nieposłuszne (17,7% dzieci z rodzin rozwiedzionych, 14,0% dzieci z rodzin pełnych) i buntownicze (14,7% dzieci z rodzin rozwiedzionych, 6,1% dzieci z rodzin pełnych), agresywne (16,8% dzieci z rodzin rozwiedzionych, 10,6% dzieci z rodzin pełnych) lub nieufne (12,2% dzieci z rodzin rozwiedzionych, 5,8% dzieci z rodzin pełnych). Właściwe zachowanie w sytuacjach konfliktowych przejawia 43,7% dzieci z rodzin pełnych, a tylko 10,3% dzieci z rodzin rozwiedzionych. [38]

[38] Tamże, s. 129

Tabela 17.

Zachowanie dzieci wobec sytuacji konfliktowych

Lp	Zachowania dzieci w sytuacjach konfliktowych	Rodzina rozwiedziona (%)	Rodzina pełna (%)
1	Agresywne	16,8	10,6
2	Buntownicze	14,7	6,1
3	Nieufne	12,2	5,8
4	Zamknięte w sobie	10,6	8,2
5	Nieposłuszne	17,7	14,0
6	Apatyczne	7,9	6,1
7	Lękliwe	9,8	5,5
8	Właściwe zachowanie	10,3	**43,7**
Ogółem		100,0	100,0

Źródło: Henryk Cudak, Zagrożenia emocjonalne i społeczne dzieci z rodzin rozwiedzionych, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2010, s. 129.

Funkcjonowanie społeczne

Wśród dzieci z rodzin rozwiedzionych odnotowano większą liczbę zachowań będących przejawem niskiego stopnia przystosowania społecznego, które ujawniają się podczas relacji z innymi – w stosunku do nauczycieli czy rówieśników. W stosunku do nauczycieli dzieci z rodzin rozwiedzionych częściej niż dzieci z rodzin pełnych są uparte, przeszkadzają w prowadzeniu zajęć lekcyjnych, wykazują mniejsze posłuszeństwo.[39]

[39] Tamże, s. 179

Tabela 18.
Zachowanie dzieci z rodzin rozwiedzionych i rodzin pełnych w stosunku do nauczycieli

Lp	Rodzaj zachowania dzieci		Rodzina rozwiedziona (%)	Rodzina pełna (%)
1	Posłuszeństwo wobec nauczycieli	Tak	53,7	70,6
		Nie	46,3	29,4
2	Upór	Często	25,8	18,7
		Rzadko	40,1	34,9
		Nigdy	34,1	47,4
		Pozytywna	18,8	28,4
3	Reakcja na uwagi nauczyciela	Raczej pozytywna	26,1	32,5
		Raczej negatywna	31,0	30,4
		Negatywna	24,1	9,7
4	Używanie zwrotów grzecznościowych	Często	28,6	39,5
		Rzadko	44,2	45,3
		Nigdy	27,2	15,2
5	Uczynny wobec nauczyciela	Tak	20,2	27,3
		Raczej tak	21,6	32,2
		Raczej nie	28,2	25,6
		Nie	30,0	15,9
6	Przeszkadza w prowadzeniu zajęć	Często	40,8	23,5
		Rzadko	31,0	36,0
		Nigdy	28,2	40,5

Źródło: Henryk Cudak, Zagrożenia emocjonalne i społeczne dzieci z rodzin rozwiedzionych, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2010, s. 178-179.

W kontaktach z rówieśnikami dzieci z rodzin rozwiedzionych wykazują się mniejszą życzliwością (o 19,2%) oraz mniejszą wrażliwością na krzywdę innych (o 6,1%) niż dzieci z rodzin pełnych.[40]

[40] Tamże, s. 181

Tabela 19.

Zachowania wobec rówieśników dzieci z rodzin rozwiedzionych

Lp	Zachowania dzieci w stosunku do rówieśników		Rodzina rozwiedziona (%)	Rodzina pełna (%)
1	Zgodne wykonywanie zadań	Często	25,4	31,8
		Rzadko	44,6	40,8
		Nigdy	30,0	27,4
3	Kierowanie innymi	Często	25,4	29,1
		Rzadko	41,5	41,9
		Nigdy	33,1	29,1
4	Życzliwość wobec rówie-śników	Często	33,4	52,6
		Rzadko	40,8	36,3
		Nigdy	25,8	11,1
5	Towarzyskość w grupie	Tak	20,6	23,2
		Raczej tak	30,7	36,7
		Raczej nie	36,9	30,8
		Nie	11,8	9,3
6	Wrażliwość na krzywdę rówieśników	Tak	17,8	23,9
		Raczej tak	26,8	34,9
		Raczej nie	38,0	30,5
		Nie	17,4	10,7
7	Uczynność w stosunku do rówieśników	Często	22,3	29,1
		Rzadko	43,2	44,6
		Nigdy	34,5	26,3

Źródło: Henryk Cudak, Zagrożenia emocjonalne i społeczne dzieci z rodzin rozwiedzionych, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2010, s. 180-181.

Problemy wychowawcze

Samotni rodzice mają większe problemy wychowawcze ze swoimi dziećmi niż rodzice żyjący w małżeństwie. Dotyczą one zarówno kwestii współżycia społecznego takich jak: bierność społeczna czy wywoływanie

konfliktów i przestępstw oraz postaw autodestrukcyjnych takich jak: ucieczki z domu, alkoholizm, narkomania, kradzież, stosowanie przemocy wobec kolegów czy przestępstwa wobec prawa. Najczęściej przejawiały się one w agresji werbalnej, stosowaniu przemocy wobec kolegów, oraz w uzależnieniach (dokładne dane procentowe porównujące zaburzenia zachowania dzieci z rodzin pełnych i rozwiedzionych zostały zaprezentowane w tabeli 25).

Tabela 20.

Zaburzenia zachowania dzieci z rodzin pełnych oraz rozwiedzionych

Lp	Rodzaje zaburzeń w zachowaniu dzieci	Rodzina rozwiedziona (%)	Rodzina pełna (%)
1	Agresja werbalna	**21,1**	**11,1**
2	Wagarowanie	5,9	3,7
3	Ucieczki z domu	3,9	1,8
4	Wszczynanie bójek	11,8	8,3
5	Wywoływanie konfliktów	17,8	15,7
6	Stosowanie przemocy wobec kolegów	**17,1**	**8,3**
7	Nieposłuszeństwo wobec rodziców	21,1	26,8
8	Lekceważenie norm szkolnych i koleżeńskich	16,4	17,6
9	Kradzież	7,2	1,8
10	Palenie papierosów	10,5	6,5
11	Kłamstwo i oszustwo	25,7	21,3
12	Przestępstwa wobec prawa	3,9	0,9
13	Prostytucja	3,9	1,8

Lp	Rodzaje zaburzeń w zachowaniu dzieci	Rodzina rozwiedziona (%)	Rodzina pełna (%)
14	Bierność społeczna	11,2	7,4
15	Inne np. alkoholizm, narkomania	**10,5**	**4,6%**

Źródło: Henryk Cudak, Zagrożenia emocjonalne i społeczne dzieci z rodzin rozwiedzionych, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2010, s. 220.

Ponad połowa (58,9%) dzieci z rodzin rozwiedzionych przejawiała zaburzenia wychowawcze (występowały one prawie dwukrotnie częściej niż u dzieci z rodzin pełnych). Stopień zaburzeń wychowawczych dzieci z rodzin rozwiedzionych jest większy niż u dzieci z rodzin pełnych na każdym poziomie skali zaburzeń (tabela 28).[41]

Tabela 21.
Stopień zaburzeń wychowawczych dzieci z rodzin pełnych oraz rozwiedzionych

Lp	Stopień zaburzeń wychowawczych	Rodzina rozwiedziona (%)	Rodzina pełna (%)
1	Nieznaczny	24,0	13,1
2	Średni	16,7	9,3
3	Znaczny	10,4	4,1
4	Bardzo duży	6,6	3,1
5	Wchodzi w konflikt z prawem	1,0	0,1
Ogółem		**58,9**	**30,1**

Źródło: Henryk Cudak, Zagrożenia emocjonalne i społeczne dzieci z rodzin rozwiedzionych, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2010, s. 206.

[41] Tamże, s. 206-222

Zagrożenia edukacyjne

Rozwód rodziców ma znaczący wpływ na sytuację szkolną oraz wyniki dziecka w nauce. Uczniowie z rodzin rozwiedzionych osiągają gorsze wyniki w nauce niż ich rówieśnicy z rodzin pełnych. Najliczniejsza grupa dzieci z rodzin rozbitych otrzymywała głównie oceny dostateczne (38%). W przypadku dzieci z rodzin pełnych najliczniej otrzymywane były oceny dobre (31,5%). Znaczącą różnicę w osiągnięciach szkolnych dzieci z rodzin rozwiedzionych i pełnych ilustrują również oceny najwyższe (2,4% dzieci z rodzin rozwiedzionych i 4,1% z pełnych) oraz najniższe (2,1% dzieci z rodzin rozwiedzionych i 0,7% z rodzin pełnych).[42]

Tabela 22.

Oceny szkolne uzyskane przez dzieci z rodzin pełnych i rozwiedzionych

Lp	Uzyskane oceny szkolne	Rodzina rozwiedziona (%)	Rodzina pełna (%)
1	Celujące	2,4	4,1
2	Bardzo dobre	10,8	18,0
3	Dobre	25,8	31,5
4	Dostateczne	38,0	28,7
5	Dopuszczające	20,9	17,0
6	Niedostateczne	2,1	0,7
Ogółem		100,0	100,0

Źródło: Henryk Cudak, Zagrożenia emocjonalne i społeczne dzieci z rodzin rozwiedzionych, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2010, s. 250 – 251.

Badania dowodzą, że oceny szkolne blisko połowy (46.7%) dzieci po rozwodzie rodziców pogorszyły się. Tylko 10,8 % dzieci, których rodzice

[42] Tamże, s. 250-251

się rozwiedli, uczy się lepiej niż przed rozwodem (z tego 5,2% nieznacznie lepiej).[43]

Tabela 23.
Różnice w wynikach szkolnych dzieci po rozwodzie rodziców

Lp	Różnice w wynikach szkolnych	Stopień różnicy	%
1	**Obniżyły** się oceny szkolne	Znacznie	8,6
		Średnio	16,4
		Nieznacznie	21,9
		Razem	46,7
2	Pozostały na tym samym poziomie		42,5
3	Wzrosły wyniki szkoln	Znacznie	1,4
		Średnio	4,2
		Nieznacznie	5,2
		Razem	10,8
Ogółem			100,0

Źródło: Henryk Cudak, Zagrożenia emocjonalne i społeczne dzieci z rodzin rozwiedzionych, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2010, s. 250-256.

Rozwód jako przyczyna obniżenia ocen dziecka wskazywany jest przez samych rodziców. Wśród najczęstszych przyczyny szkolnych porażek rodzice wskazują: brak czasu dla dziecka (14,5%), negatywne przeżycia dziecka (13,1%) i narastające trudności wychowawcze (12,8%). Brak zdolności dziecka jest najrzadziej podawaną przyczyną (1,7%).[44]

[43] Tamże, s. 250-256
[44] Tamże, s. 261-262

Tabela 24.

Przyczyny gorszych wyników w nauce dzieci z rodzin rozwiedzionych

Lp	Rodzaj przyczyny	%
1	Obojętność dziecka wobec problemów szkolnych	12,4
2	Lenistwo dziecka	8,3
3	Brak czasu dla dziecka	14,5
4	Brak ojca (matki)	10,7
5	Brak pomocy rodzicielskiej w nauce szkolnej dziecka	11,4
6	Negatywne przeżycia dziecka	13,1
7	Przyczyny tkwiące w szkole	7,2
8	Narastające trudności wychowawcze	12,8
9	Inne	4,8
10	Słabe zdrowie dziecka	2,1
11	Brak zdolności	1,7
12	Nie dostrzega przyczyn	1,0
Ogółem		100,0

Źródło: Henryk Cudak, Zagrożenia emocjonalne i społeczne dzieci z rodzin rozwiedzionych, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2010, s. 261-262.

7.3 Skutki DŁUGOFALOWE

Wyniki zarówno polskich jak i zagranicznych badań nad dorosłymi dziećmi rozwiedzionych rodziców (DDRR) stwierdzają istnienie długoterminowych, negatywnych skutków rozwodu. Najlepiej o tych skutkach mogą powiedzieć same DDRR. Poniżej prezentujemy kilka ich wypowiedzi zamieszczonych na Forum Psychologiczne – Nerwica Depresja Psychologia[45]:

[45] http://www.nerwica.com

1. Ja odkąd moi rodzice nie są razem nie wiem właściwe gdzie jest mój dom i nie lubię wszelkich rodzinnych świąt, bo wtedy najbardziej odczuwa się brak ojca/matki. I myślę, że to się zmieni dopiero kiedy założę własną rodzinę. Ale jednocześnie strasznie się tego boję – wiadomo dlaczego... najgorsze co mogłabym zrobić to zafundować moim hipotetycznym dzieciom taki sam scenariusz.

Soulfly89; http://www.nerwica.com/ddrr-doros-e-dzieci-rozwiedzionych-rodzicow-syndrom-t16250-14.html

2. Jak mnie to dotknęło? Brak poczucia bezpieczeństwa, poczucie opuszczenia w dzieciństwie, nerwy od dziecka z powodu spraw o alimenty, bieda w dzieciństwie, potem długi, agresja, pewna niechęć, niesmak do stosunków międzypłciowych. (...) Acha i od czasu do czasu piszę opowiadania w których bohater zabija swojego ojca i/lub członkinie sądu rodzinnego.

Sorrow; http://www.nerwica.com/ddrr-doros-e-dzieci-rozwiedzionych-rodzicow-syndrom-t16250-14.html

3. Moi rodzice rozwiedli sie 36 lat temu /tak, tak!/, mialam wtedy 10 lat. (...) Nadal jestem duzym, zaniedbanym i odepchnietym dzieckiem, ale nauczylam sie udawac, ze tak nie jest. I tak potwornie brakuje mi domu, w ktorym nauczylabym sie znow plakac, a o moich klopotach, kochajacy rodzice powiedzieliby tylko: nie martw, zawsze sie jakos ulozy.

Moj kazdy dzien, to walka o to, zeby nie odebrac sobie zycia.

Pat45; http://www.nerwica.com/ddrr-doros-e-dzieci-rozwiedzionych-rodzicow-syndrom-t16250-14.html

4. Ja myślałam dłuższą część życia, że moje problemy to moja wina. Okazało się po analizie, że to rozwód miał dla mnie tragiczne skutki. Zaważył na całym życiu. Przeraża mnie, że rodzice mogą poprzez tego typu błędy(nie o sam rozwód chodzi a o zachowania z nim związane) zrobić z nas kaleki. Bardzo boli..... Boli jak myślę, że gdyby nie to(...), byłabym

teraz szczęśliwą, normalną dziewczyną. (...) Nie potrafię zaakceptować, tego co mi zrobili. Jest we mnie ból, nienawiść i beznadzieja.

Ashley; http://www.nerwica.com/ddrr-doros-e-dzieci-rozwiedzionych-rodzicow-syndrom-t16250-28.html

5. (...) jak bylem mlodszy to myslalem ze lepiej jest bez ojca, ze nie jest potrzebny, smieszyly mnie teksty, ze dzieci potrzebuja dwoje rodzicow, jak gadalem z ojcem przez tel(raz na kilka miesiecy) to jedyny moj cel to bylo go sprowokowac, wkurzyc, posmiac sie. Moja mam miala przez to naprawde ciezkie życie. (...) w szkole na plastyce, jak mielismy narysowac rodzine to nigdy nie rysowalem ojca. nauczycielki zawsze mi kazaly, ja mowilem, ze nie umiem:) a jak same postanowily dorysowac to niszczylem ten rysunek;)

nerwicaman;http://www.nerwica.com/ddrr-doros-e-dzieci-rozwiedzionych-rodzicow-syndrom-t16250-28.html

6. Ciekawym faktem jest że po rozwodzie rodziców poszedłem do szpitala psychiatrycznego na własne życzenie. Wyszedłem w gorszym stanie niż wszedłem. Na 2-3 tyg przed wyjściem towarzyszył mi lęk i myśli samobójcze że „zrobię to jak wyjdę że im pokażę wszystkim" itd. Podobno moja podświadomość tak zareagowała żeby pójść do szpitala żebym nie widział jak mój własny ojciec się wyprowadza z domu. To i tak nic nie dało ponieważ wyprowadzał się akurat wtedy, kiedy ja wyszedłem i musiałem pomóc w jego przeprowadzce! Rzygałem na dzień przed ze stresu i w ten sam dzień. Nie chciało mi się żyć dosłownie(...) Czuję się dwudziestosześcioletnim emocjonalnym kaleką...

Matt FX;http://www.nerwica.com/ddrr-doros-e-dzieci-rozwiedzionych-rodzicow-syndrom-t16250-28.html

Wpływ na dorosłe życie

Badania Józefy Brągiel dotyczą między innymi skutków rozwodu rodziców odczuwanych w dorosłym życiu ich dzieci. Według nich, żaden z badanych nie potwierdził, aby rozwód rodziców negatywnie nie wpłynął na jego życie. Respondenci najintensywniej w dorosłym życiu odczuwają zaburzenia osobowości (80%) oraz negatywny obraz własnej osoby (78%). Rozwód rodziców według badanych miał znaczący wpływ na używanie alkoholu (64%), na pojawianie się problemów w pracy (66%), problemów w małżeństwie (62%) i współżyciu seksualnym (62%).[46]

Tabela 25.

Wpływ rozwodu rodziców na wybrane sfery życia

Rodzaj uczucia	**Natężenie wpływu rozwodu rodziców na wybrane sfery życia**		
	Bardzo często (%)	**Czasami (%)**	**Wcale (%)**
Na pracę	24	42	34
Na przyjaźnie	24	24	52
Na obraz siebie	34	44	22
Na małżeństwo	24	38	38
Na współżycie seksualne	22	40	38
Na używanie alkoholu	28	36	36
Na osobowość	26	54	20
Nie wpłynął negatywnie	0	0	0

Źródło: Józefa Brągiel, Długoterminowy wpływ rozwodu rodziców na dzieci, Pedagogika rodziny na progu XXI wieku. Rozwój, przedmiot, obszary refleksji i badań, red. Andrzej W. Janke, Wydawnictwo Edukacyjne Akapit, Toruń 2004, s. 200.

[46] J. Brągiel *Długoterminowy wpływ rozwodu rodziców na dzieci*, **Pedagogika rodziny na progu XXI wieku. Rozwój, przedmiot, obszary refleksji i badań**, red. A.W. Janke, Wydawnictwo Edukacyjne Akapit, Toruń 2004 , s.200

Wspomnienia z rozwodu rodziców

Czas rozwodu z perspektywy czasu wspominany jest przez dorosłe już dzieci jako przeżycie traumatyczne. W badaniach przeprowadzonych przez Józefę Brągiel 100% badanych twierdzi, że rozwód rodziców przyniósł poczucie nieszczęścia. 94% badanych stwierdziło, że podczas rozwodu rodziców odczuwało strach oraz uczucie bezsilności. Na dalszych pozycjach wystąpiły uczucia gniewu (82%), wrogości otoczenia (74%) oraz poczucia utraty własnej wartości (62%). Co szósta osoba spośród badanych odczuwała pragnienie własnej śmierci z powodu rozwodu rodziców.[47]

Tabela 26.

Odczuwanie negatywnych uczuć przez dzieci w czasie rozwodu rodziców

Rodzaj uczucia	Częstotliwość odczuwania negatywnych uczuć		
	Bardzo często (%)	Czasami (%)	Wcale (%)
Uczucie nieszczęścia	60	40	0
Uczucie bezsilności	54	34	12
Uczucie samotności	52	40	8
Uczucie strachu	40	46	14
Uczucie gniewu	28	54	18
Uczucie porzucenia	18	40	42
Uczucie odrzucenia	26	52	22
Uczucie braku wartości	16	46	38
Uczucie wrogości otoczenia	26	48	26
Uczucie pragnienia śmierci	6	10	84

Źródło: Józefa Brągiel Długoterminowy wpływ rozwodu rodziców na dzieci, Pedagogika rodziny na progu XXI wieku. Rozwój, przedmiot, obszary refleksji i badań, red. Andrzej W. Janke, Wydawnictwo Edukacyjne Akapit, Toruń 2004 , s.199.

[47] J. Brągiel, *Długoterminowy wpływ rozwodu rodziców na dzieci*, **Pedagogika rodziny na progu XXI wieku. Rozwój, przedmiot, obszary refleksji i badań**, red. A.W. Janke, Wydawnictwo Edukacyjne Akapit, Toruń 2004, s.199.

Myślenie o rodzicach

Dorosłe dzieci z rodzin rozwiedzionych rzadziej myślą o swoich rodzicach niż dorosłe dzieci z rodzin pełnych. Dodatkowo rozważania te są częściej negatywne niż ma to miejsce w przypadku dorosłych dzieci z rodzin pełnych (tabele 37 i 38). Ponadto znacznie wyższy odsetek dorosłych dzieci z rodzin rozwiedzionych nie myśli wcale o swych rodzicach (w rodzinach rozwiedzionych nie myśli wcale o swych rodzicach 19,7%, a w rodzinach pełnych 3,3%).[48]

Tabela 27.

Częstotliwość myślenia o matce dorosłych dzieci z rodzin pełnych i rozwiedzionych

Częstotliwość myślenia o matce	Rodzina rozwiedziona (%)	Rodzina pełna(%)
Często	81,1	85,4
Sporadycznie	15,2	13,8
Wcale	3,7	0,8
Razem	100,0	100,0

Tabela 28.

Częstotliwość myślenia o ojcu dorosłych dzieci z rodzin pełnych i rozwiedzionych

Częstotliwość myślenia o ojcu	Rodzina rozwiedziona (%)	Rodzina pełna (%)
Często	20,6	70,7
Sporadycznie	63,4	26,8
Wcale	16,0	2,5
Razem	100,0	100,0

[48] Tamże, s. 57-59,97-98

Tabela 29.

Rodzaj myślenia o matce dorosłych dzieci z rodzin pełnych i rozwiedzionych

Myślenie o matce	Rodzina rozwiedziona (%)	Rodzina pełna (%)
Pozytywne	86,1	90,97
Negatywne	5,76	—

Tabela 30.

Rodzaj myślenia o ojcu dorosłych dzieci z rodzin pełnych i rozwiedzionych

Myślenie o ojcu	Rodzina rozwiedziona (%)	Rodzina pełna (%)
Pozytywne	28,35	82,01
Negatywne	25,10	1,26

Źródło: Urszula Sokal, Więzi uczuciowe dorosłych dzieci z rodzicami w rodzinach rozwiedzionych, Wydawnictwo Elbląskiej Uczelni Humanistyczno-Ekonomicznej, 2005, s. 57, 59, 63.

Zainteresowanie rodziców sprawami dziecka

Dzieci z rodzin rozwiedzionych wskazują, z perspektywy czasu, że nie czuły wystarczającego zainteresowania rodziców ich sprawami. Zarówno w przypadku zainteresowania matki jak i ojca, dzieci z rodzin rozwiedzionych w znacznie większym stopniu zainteresowanie rodziców określają jako niewystarczające niż ma to miejsce w przypadku dzieci z rodzin pełnych. Szczególnie znacząca różnica pomiędzy dziećmi z rodzin pełnych i niepełnych widoczna jest w poziomie zainteresowania ojca. W przypadku rodzin rozwiedzionych zainteresowanie ojca jako niewystarczające określiło 77% dzieci (w rodzinach pełnych zainteresowanie ojca jako niewystarczające oceniło 29,7%). Daje to ponad dwukrotnie mniejsze poczucie zainteresowania ojca sprawami dziecka w rodzinach rozwiedzionych.[49]

[49] Tamże, s. 87-89

Tabela 31.

Ocena zainteresowania matki w rodzinach pełnych i rozwiedzionych

Zainteresowanie matki	Rodzina rozwiedziona (%)	Rodzina pełna (%)
Wystarczające	73,3	86,2
Niewystarczające	26,7	13,8
Razem	100,0	100,0

Tabela 32.

Ocena zainteresowania ojca w rodzinach pełnych i rozwiedzionych

Zainteresowanie ojca	Rodzina rozwiedziona (%)	Rodzina pełna (%)
Wystarczające	23,0	70,3
Niewystarczające	77,0	29,7
Razem	100,0	100,0

Źródło: Urszula Sokal, Więzi uczuciowe dorosłych dzieci z rodzicami w rodzinach rozwiedzionych, Wydawnictwo Elbląskiej Uczelni Humanistyczno-Ekonomicznej, 2005, s. 87–89.

Obecna atmosfera domowa

Rozwód rodziców może wpłynąć na atmosferę domów, które same stworzyły dzieci z rodzin rozwiedzionych. Atmosferę domu jako szczęśliwą ocenia 27,2% dorosłych dzieci z rodzin rozwiedzionych i 56,9% dorosłych dziećmi z rodzin pełnych (osoby wychowane w rodzinie pełnej dwukrotnie częściej atmosferę domu określają jako szczęśliwą). Ponadto osoby z rodzin rozwiedzionych trzykrotnie częściej niż osoby z rodzin pełnych określają atmosferę we własnym domu jako napiętą.[50]

[50] U. Sokal, *Atmosfera…*, s.113

Tabela 33.

Atmosfera domu w ocenie dorosłych dzieci z rodzin pełnych i rozwiedzionych

Atmosfera	Rodzina rozwiedziona (%)	Rodzina pełna (%)
Szczęśliwa	**27,2**	**56,9**
Spokojna	38,3	31,8
Obojętna	11,1	4,6
Napięta	19,3	6,7
Wroga	4,1	—
Razem	100,0	100,0

Źródło: Urszula Sokal, Atmosfera domu rodzinnego w ocenie dorosłych dzieci pochodzących z rodzin pełnych i rozwiedzionych, Problemy rodziny na początku trzeciego tysiąclecia Tom 2, red. Helena Marzec, Michał Pinder, NWP, Piotrków Trybunalski 2007, s.113.

8. Skutki dla rozwiedzionych

Rozwód nie jest obojętny dla samych małżonków. Jest wyraźnym przejawem braku sukcesu, w tak ważnej sprawie, w którą zainwestowali część swojego życia, a potwierdzili słowem i przyrzeczeniem. Rozwód to nie tylko poczucie klęski, ale również trwałe konsekwencje w sferze psychologicznej i zdrowotnej oraz brak pewności jutra.

Stan zdrowia

Osoby rozwiedzione w porównaniu z osobami pozostającymi w związkach małżeńskich gorzej oceniają swój stan zdrowia. Zależność ta dotyczy zarówno kobiet jak i mężczyzn. Wśród rozwiedzionych swoją sytuację zdrowotną jako bardzo dobrą lub raczej dobrą oceniło 58,6% respondentów w porównaniu z 71,3% w grupie małżonków. Stan zdrowia jako raczej zły lub bardzo zły oceniło 38,8% rozwiedzionych a 27,2% małżonków.[51]

[51] P. Rydzewski, *Socjologiczne analizy rozwodów. Aspekty teoretyczne, empiryczne, metodologiczne*, Wydawnictwo WSPA, Lublin 2010, s. 76- 77.

Tabela 34.

Samoocena stanu zdrowia u osób żyjących w małżeństwie oraz rozwiedzionych

Samoocena stanu zdrowia	Stan cywilny	
	Rozwiedziony/a (%)	Zamężna/żonaty (%)
Bardzo dobre	7,5	**14,3**
Raczej dobre	51,1	57,0
Raczej złe	28,2	20,7
Bardzo złe	**10,6**	6,5
Nie wiem	2,6	1,5
Razem	100	100

Źródło: Paweł Rydzewski, Socjologiczne analizy rozwodów. Aspekty teoretyczne, empiryczne, metodologiczne, Wydawnictwo WSPA, Lublin 2010, s. 77.

Chorobę i niezdolność do pracy w ciągu roku deklarowało 24,1% rozwiedzionych a 17,4% małżonków.[52]

Tabela 35.

Choroba i niezdolność do pracy osób żyjących w małżeństwie oraz rozwiedzionych

Choroba i niezdolność do pracy w ciągu ostatniego roku	Stan cywilny	
	Rozwiedziony/a (%)	Zamężna/żonaty (%)
Tak	**24,1**	17,4
Nie	75,9	82,6
Razem	100	100

Źródło: Paweł Rydzewski, Socjologiczne analizy rozwodów. Aspekty teoretyczne, empiryczne, metodologiczne, Wydawnictwo WSPA, Lublin 2010, s. 80

[52] Tamże, s. 80.

Według badań rozwiedzeni częściej[53] niż osoby pozostające w związkach małżeńskich palą papierosy (odpowiednio 53,2% a 42,7%).[54]

Tabela 36.

Nałóg tytoniowy wśród osób żyjących w małżeństwie i rozwiedzionych

Czy pali?	Stan cywilny	
	Rozwiedziony/a (%)	**Zamężna/żonaty (%)**
Tak	**53,2**	42,7
Nie	46,8	**57,3**
Razem	100	100

Źródło: Paweł Rydzewski, Socjologiczne analizy rozwodów. Aspekty teoretyczne, empiryczne, metodologiczne, Wydawnictwo WSPA, Lublin 2010, s. 79.

Stan psychiczny

Według badań skutkiem rozwodu jest ogólnie mniejsze poczucie szczęścia. Wyniki wskazują, że osoby rozwiedzione znacznie rzadziej niż małżonkowie odczuwają satysfakcję z życia. Zależność ta jest obserwowana zarówno u kobiet jak i u mężczyzn. Wśród osób bardzo szczęśliwych z obecnego życia jest sześciokrotnie mniej osób rozwiedzionych (5,3%) niż małżonków (24,0%). Jednocześnie wśród osób nieszczęśliwych jest ponad sześciokrotnie więcej osób rozwiedzionych (6,6%) niż małżonków (1,0%).[55]

[53] Według autorów badania zjawisko to może być związane ze stresem rozwodowym.

[54] Tamże, s. 79.

[55] Tamże, s. 85-86.

Tabela 37.

Poczucie szczęścia z obecnego życia wśród osób żyjących w małżeństwie i rozwiedzionych

Poczucie szczęścia z obecnego życia	Stan cywilny	
	Rozwiedziony/a (%)	Zamężna/ żonaty (%)
Bardzo szczęśliwy(a)	5,3	**24,0**
Raczej szczęśliwy(a)	51,5	64,0
Niezbyt szczęśliwy(a)	**32,6**	9,8
Nieszczęśliwy(a)	**6,6**	1,0
Trudno powiedzieć	4,0	1,2
Razem	100,0	100,0

Źródło: Paweł Rydzewski, Socjologiczne analizy rozwodów. Aspekty teoretyczne, empiryczne, metodologiczne, Wydawnictwo WSPA, Lublin 2010, s. 85.

Jako wskaźnik stanu psychicznego w badaniach przyjmuje się również poziom optymizmu życiowego i wizję swojej sytuacji życiowej w przyszłości. Według badań, osoby rozwiedzione znacznie rzadziej charakteryzują się optymizmem życiowym, a swoją przyszłość za pięć lat widzą bardziej negatywnie niż osoby żyjące w małżeństwie.[56] Dodatkowo, osoby rozwiedzione prawie dwukrotnie rzadziej oceniają swą przyszłość jako bardzo szczęśliwą, niż osoby żyjące w małżeństwie (odpowiednio: 10.9% i 19,6%).[57]

[56] Jedna czwarta spośród osób rozwiedzionych na pytanie „ Biorąc wszystko pod uwagę jakiego życia spodziewa się Pan(i) za 5 lat? Czy spodziewa się Pan(i) być bardzo szczęśliwy(a), raczej szczęśliwy(a), niezbyt szczęśliwy(a), czy też nieszczęśliwy(a)?" odpowiedziała wybierając dwie najniższe wartości niezbyt szczęśliwy(a) lub nieszczęśliwy(a).

[57] Tamże, s. 83-84.

Tabela 38.

Prognozowane poczucie osobistego szczęścia za 5 lat przez osoby żyjące w małżeństwie i rozwiedzione

Poczucie szczęścia za 5 lat	**Stan cywilny**	
	Rozwiedziony/a (%)	**Zamężna/ żonaty (%)**
Bardzo szczęśliwy(a)	10,9	**19,6**
Raczej szczęśliwy(a)	39,2	36,6
Niezbyt szczęśliwy(a)	**17,7**	10,6
Nieszczęśliwy(a)	**7,4**	3,0
Trudno powiedzieć	24,8	30,2
Razem	100,0	100,0

Źródło: Paweł Rydzewski, Socjologiczne analizy rozwodów. Aspekty teoretyczne, empiryczne, metodologiczne, Wydawnictwo WSPA, Lublin 2010, s. 84.

Trwałe małżeństwo jest stanem, który jako jedyny na przeciągu analizowanych lat (2007 i 2009 rok) wiąże się z pozytywnym stanem psychicznym badanych. Największy uszczerbek dla równowagi psychicznej niesie ze sobą wdowieństwo oraz rozwód.

Wykres 10.

Poziom dobrostanu psychicznego w różnym czasie przed i po zawarciu małżeństwa

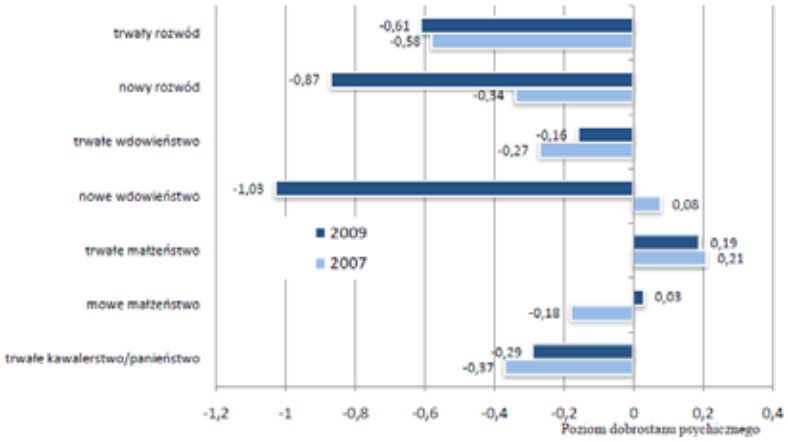

Źródło: Diagnoza Społeczna 2009, Warunki i jakość życia Polaków, red. Janusz Czapiński, Tomasz Panek, s. 176.

9. Małżeństwo a rozwód – nastroje społeczne a medialne kreacje

Rodzina to rzeczywistość uniwersalna i bliska każdemu człowiekowi. Współcześnie często obserwujemy jednak, że tematyka małżeństwa i rodziny przedstawiana jest w środkach masowego przekazu negatywnie, jako instytucje ograniczające wolnośc jednostki a dobro społeczne jakim jest trwałość realcji pomiedzy małżonkami byway deprecjonowana .

W ramach World Value Research cyklicznie od 1981 roku przeprowadzane badanie obejmuje pytanie o stosunek do małżeństwa. Respondenci w ramach ankiety odpowiadają na pytanie czy zgadzają się ze stwierdzeniem, że małżeństwo jest instytucją przestarzałą. Kolejne fale badań, przeprowadzane w latach `80, w połowie lat `90, jaki i (najświeższe) przeprowadzane w połowie pierwszej dekady XXI wieku jednoznacznie wskazują, że małżeństwo nadal jest uznawane za wartościową instytucję przez ponad ¾ respondentów (udzielali oni odpowiedzi „nie zgadzam się z powyższym stwierdzeniem"). W krajach rozwiniętych zaobserwowano wzrost znaczenia małżeństwa w latach `90 w stosunku do lat `80 XX wieku. Zestawienie analiz dotyczących ilości rozwodów oraz stosunku do małżeństwa pokazuje, że rosnąca liczba rozwodów nie jest skorelowana ze spadkiem zaufania do instytucji małżeństwa.

Tabela 39.

Procent respondentów badanych w różnych krajach, którzy odpowiedzieli negatywnie na zadawane pytanie: „Czy małżeństwo jest przestarzałą instytucją?”

Kraj	Rok	Nie zgadza się	Rok	Nie zgadza się	Rok	Nie zgadza się
Australia	1981 r.	84,10%	1995 r	79,50%	2005 r.	81,30%
Kanada	1982 r.	84,30%		Bd	2006 r.	74,30%
Dania	1981 r.	74,00%	1999 r.	78,80%		Bd
Francja	1981 r.	64,90%	1999 r.	60,01%		Bd
Niemcy		bd	1997 r.	68,40%	2006 r.	72,10%
Włochy	1981 r.	73,20%	1999 r.	76,50%	2005	76,20%
Holandia	1981 r.	77,70%	1999 r.	73,70%		Bd
Nowa Zelandia		bd	1998 r.	71,40%	2004 r.	73,40%
Norwegia	1982 r.	84,80%	1996 r.	85,90%	2007 r.	81,90%
Hiszpania	1981 r.	70,70%	1995 r.	80,10%	2007 r.	64,40%
Szwecja	1982 r.	81,70%	1996 r.	80,10%	2006 r.	75,90%
Wielka Brytania	1981 r.	83,50%	1999 r.	68,60%		Bd
USA	1982 r.	86,90%	1995 r.	86,70%	2006 r.	86,50%
Średnia	1981-82	79,70%	1995-99 r.	81,00%	2005-07	77,90%

Źródło: World Values Survey

Tabela 40.

Liczba artykułów zamieszczonych w okresie: 1 grudnia 2010 r. – 28 lutego 2011 r. popularyzujących rozwody w poszczególnych gazetach polskojęzycznych.

Lp.	Tytuł	Liczba artykułów	Średni miesięczny nakład	Sprzedaż wydań drukowanych
1.	Gazeta Wyborcza	**90**	427 427	**278 077**
2.	Fakt	**45**	563 083	**413 656**
3.	Super Express	**43**	300 364	**179 111**
4.	Twoje Imperium	**17**	446 941	**336 016**
5.	Życie na gorąco	**10**	788 533	**632 302**
6.	Tina	**9**	599 686	**500 921**
7.	Newsweek Polska	**7**	167 408	**102 049**
8.	Polityka	**6**	190 000	**133 234**
9.	Party	**4**	549 936	**457 642**
10.	Wprost	**4**	180 000	**94 180**
11.	Rewia	**4**	352 444	**264 414**
12.	Świat Kobiety	**3**	519 736	**405 985**
13.	Gość Niedzielny	**2**	198 620	**145 729**
14.	Kobieta i Życie	**1**	519 892	**388 994**

Źródło: Opracowanie własne, ZKDP.

Biorąc pod uwagę iloczyn liczby artykułów poruszających tematykę rozwodu i średniej liczby sprzedanych egzemplarzy, największy wpływ na popularyzację zjawiska rozwodów mają w kolejności następujące media: Gazeta Wyborcza (minimum **25 mln** odbiorców /3 miesiące), Fakt (minimum **18,6 mln** odbiorców), Super Express (**7,7 mln**), Życie na Gorąco (**6,3 mln**), Twoje Imperium (**5,7 mln**) i Tina (minimum **4,5 mln** odbiorców /3 miesiące). Z ogólnej liczby 245 artykułów odnoszących się do tematyki rozwodów, największa część (57) poświęcona jest życiu gwiazd zagranicznych i stanowi 23% ogółu (w badanym okresie najczęściej opi-

sywane postacie to amerykańscy aktorzy: Eva Longoria i Tom Cruise oraz włoski polityk Silvio Berlusconi – po 6 artykułów). Drugim najpopularniejszym tematem było to życie gwiazd krajowych, którym prasa poświęciła 16% artykułów, ze szczególnym uwzględnieniem piosenkarza Michała Wiśniewskiego, sportowca Roberta Korzeniowskiego (po 6 artykułów), Marty Kaczyńskiej (4 artykuły) i piosenkarki Edyty Górniak (3 artykuły). 36 artykułów (15%) zostało opublikowanych w związku ze sprawami karnymi i karno-skarbowymi w trakcie procesów rozwodowych (najczęstszym tematem były zabójstwa na tle rozwodu i niepłacenie alimentów przyznanych samotnym matkom). Dużą uwagę poświęcono również sytuacji samotnych matek (28 artykułów), w przeciwieństwie do sytuacji samotnych ojców (1 artykuł). Rozwód jest także częstym tematem w kulturze. W badanym okresie temat ten pojawił się w 22 artykułach, w tym w 14 filmach, 5 serialach i 3 książkach. W prasie pojawia się również coraz więcej artykułów o tematyce związanej z promocją związków partnerskich. W ciągu badanych 3 miesięcy na ten temat zostało opublikowanych **20** artykułów prasowych.

W powyżej przedstawionej analizie nie ujęto olbrzymiego wpływu na postawy i zachowania społeczeństwa polskiego rozlicznych programów telewizyjnych, (seriali, talk show) niejednokrotnie kreujących modę na liberalne podejście do kwestii trwałości relacji w małżeństwie, których liczbę w okresie badanych trzech miesięcy niezmiernie trudno byłoby określić, a które są jednocześnie najłatwiej dostępne i cieszą się często ogromną popularnością.

10. Zakończenie

Przemiany społeczne i kulturowe w Polsce w ostatnich kilkudziesięciu latach przyniosły znaczący wzrost liczby rozwodów. Rozwody pociągają za sobą negatywne konsekwencje nie tylko dla dzieci, których rodzice się rozwodzą oraz samych rozwodzących się, ale również dla całego państwa. Niewątpliwie dobro oraz przyszłość dzieci są kwestią kluczową podczas toczącej się dyskusji na temat rozwodów. Badania przeprowadzane w całym świecie wskazują, że rozwód rodziców powoduje wzrost zachowań destrukcyjnych, chorób psychicznych oraz somatycznych u dzieci.[58] Dzieci z rozbitych rodzin są bardziej agresywne w stosunku do nauczycieli i innych dorosłych,[59] bardziej podatne na depresję[60], mają więcej problemów z nauką[61],

[58] University of Alberta, *Divorce Increases Risk Of Ritalin Use. ScienceDaily,* **www.sciencedaily.com,** z dnia 23.02.2011.

[59] J. Guidubaldi, H. K. Climinshaw, J. D. Perry, C. S. McLoughlin, *The Impact of Parental Divorce on Children: Report of the Nationwide NASP Study,* **School Psychology Review**, Vol. 12/3, s 300-223.

[60] S. A. Wolchik, PhD; I. N. Sandler, PhD; R. E. Millsap, PhD; B. A. Plummer, PhD; S. M. Greene, PhD; E. R. Anderson, PhD; S. R. Dawson-McClure, MA; K. Hipke, PhD; R. A. Haine, MA, *Six-Year Follow-up of Preventive Interventions for Children of Divorce A Randomized Controlled Trial* **Journal of American Medical Association** (2002), Vol. 288/15, s. 1874-1881.

[61] V. M. Keith, B. Finlay *The Impact of Parental Divorce on Children's Educational Attainment, Marital Timing, and Likehood of Divorce***, Journal of Marriage and Family**, Vol. 50/ 3 (sierpień 1988), s. 797-809; S. A. Wolchik i inn., *Six-Year Follow-up of*;

często odchodzą ze szkół,[62] cierpią na większe problemy emocjonalne niż ich rówieśnicy z pełnych rodzin. Są dwa do trzech razy częściej kierowane przez szkoły po pomoc psychologiczną, więcej z nich jest hospitalizowanych, także ze względu na problemy psychiatryczne; zdarza się również, że popełniają samobójstwa.[63] Badacze analizują także poważne długoterminowe skutki rozwodu, które ujawniają się dopiero w życiu dorosłym osób, których rodzice się rozwiedli. Jako nastolatkowie, osoby z rozbitych rodzin wcześniej podejmują nieodpowiedzialną aktywność seksualną, nierzadko mają licznych partnerów seksualnych, mają dużo częściej dzieci pozamałżeńskie niż osoby z pełnych domów.[64] Ponadto 25% nastolatków z rozbitych domów sięga po alkohol lub/i narkotyki przed ukończeniem 14 roku życia.[65] Wśród nastolatków z rozbitych rodzin[66] aż 85% osób, które sięgnęły po alkohol lub/i narkotyki jest od nich uzależniona zanim ukończy 17 rok życia.[67] Dorośli pochodzący z rozbitych rodzin uzyskują niższe wykształcenie, mniejszy prestiż zawodowy i mniej zarabiają niż dorośli z rodzin pełnych. Najgorzej przy tym wypadają osoby, żyjące w niestabilnej ro-

---

J. E. Lansford, P. S. Malone, D. R. Castellino, K. A. Dodge, G. S. Pettit, and J. E. Bates *Trajectories of Internalizing, Externalizing, and Grades for Children Who Have and Have Not Experienced Their Parents' Divorce or Separation,* **Journal of Family Psychology** (2006) Vol. 20/2, s. 292–301.

[62] N. Zill, D. R. Morrisona, M. Jo Coiroa *Long-Term Effects of Parental Divorce on Parent–Child Relationships, Adjustment, and Achievement in Young Adulthood*, **Journal of Family Psychology** (1993) 7/1, s 91-103

[63] S. A. Wolchik i inn., *Six-Year Follow-up of….*

[64] Tamże; J. S. Wallerstein, i inn., *The Unexpected…, s.* 186-194.

[65] Porównując po alkohol lub/i narkotyki przed ukończeniem 14 roku życia sięga 9% nastolatków z rodzin pełnych.

[66] Chociaż obecnie niemal połowa nastolatków z rodzin pełnych także eksperymentuje z alkoholem lub/i narkotykami zanim ukończy 17 rok życia, to tylko ok. 24% z tych osób popada w uzależnienie.

[67] J. S. Wallerstein , i inn., *The Unexpected…,* tabela s 334.

dzinie porozwodowej (zmiana miejsca zamieszkania, szkoły, poszukiwanie nowych partnerów przez rodziców itp.). Dzieci żyjące w stabilnej rodzinie porozwodowej z kolei osiągają podobne wyniki jak dzieci z żyjących w ubóstwie rodzin pełnych.[68] Dorośli mężczyźni pochodzący z rozbitych domów trzykrotnie częściej doświadczają myśli samobójczych niż mężczyźni z rodzin pełnych. W przypadku dorosłych kobiet z rozbitych domów występuje 83% wyższe prawdopodobieństwo wystąpienia myśli samobójczych niż u kobiet z rodzin pełnych.[69] U dorosłych dzieci rozwodników występuje dwukrotnie wyższe prawdopodobieństwo wystąpienia zawału niż u osób z pełnych rodzin. Zależność ta utrzymuje się nawet, gdy bierze się pod uwagę wpływ takich czynników jak ogólny stan zdrowia, otyłość, palenie papierosów, konsumpcja alkoholu itp.[70] Osoby z rozbitych rodzin w dorosłości rzadziej wstępują w związek małżeński i częściej się rozwodzą[71], a także doświadczają poważniejszych i częstszych problemów psychicznych niż ludzie wychowani w rodzinach pełnych.

Dane te, potwierdzone rozlicznymi badaniami, obligują do szybkiego podjęcia tych działań społecznych i prawnych, które będą sprzyjać

[68] Y. Sun, Y. Li Stable *Postdivorce Family Structures During Late Adolescence and Socioeconomic Consequences in Adulthood*, **Journal of Marriage and Family**, Vol. 70/1, s. 129–143, luty 2008.

[69] E. Fuller-Thomson, A. D. Dalton. *Suicidal ideation among individuals whose parents have divorced: Findings from a representative Canadian community survey.* **Psychiatry Research**, 2011, DOI: 10.1016/j.psychres.2010.12.004

[70] E. Fuller-Thomson *Is There a Link Between Parental Divorce During Childhood and Stroke in Adulthood? Findings from a Population Based Survey*. referat wygłoszony w ramach 63 corocznego zjazdu naukowego The Gerontological Society of America, 19-23.11.2010, **http://www.geron.org/About%20Us/Press%20Room/Archived%20Press%20Releases/72-2010-press-releases/885-study-ties-parental-divorce-in-childhood-to-stroke-in-adulthood**

[71] V. M. Keith, B. Finlay *The Impact of Parental Divorce on Children's Educational*; J. Guidubaldi, i inn., *The Impact of Parental Divorce on Children: Report…*

zmniejszeniu skali tak patologicznego zjawiska, jakim są rozwody. Kierunek zmian, który ma na celu walkę z plagą rozwodów wskazywany jest np. przez takie kraje jak Norwegia czy Wielka Brytania, które wprowadzają ostatnio choćby specjalne programy dla małżonków rozważających rozwód. Programy te mają na celu pomóc małżonkom zrozumieć skutki oraz zagrożenia jakie niesie ze sobą rozwód dla ich dzieci oraz ich samych.

Mając świadomość wagi i skali bardzo negatywnych skutków wzrastającej ilości rozwodów w Polsce oraz pomniejszania roli instytucji tradycyjnego małżeństwa, Fundacja Mamy i Taty rekomenduje:

1. Porzucić nierówne traktowanie małżonków wspólnie wychowujących dzieci w rozwiązaniach społecznych czy regulacjach prawnych.

Państwo powinno przyjmować rozwiązania sprzyjające trwałości małżeństw, a nie ich rozpadom. Niedawne doświadczenie specjalnych zasiłków, ale wyłącznie dla samotnie wychowujących dzieci, zradykalizowało liczbę rozwodów i separacji. Rezygnacja po kilku latach z tego fatalnego rozwiązania nie spowodowała zmniejszenia liczby rozwodów do poziomu przed jego wprowadzeniem, co świadczy o tym, że wpłynęło ono na utrwalenie się wzoru łatwego rozwodu, dającego uprawnienie do korzystnych finansowo rozwiązań.

Obecnie wśród rozwiązań dyskryminujących małżonków wspólnie wychowujących dzieci należy wymienić m.in.:

– podatki, które z dziećmi mogą rozliczać jedynie rodzice samotnie je wychowujący. Najczęściej uzasadnia się to tym, że sytuacja samotnie wychowujących dzieci jest trudniejsza od wychowujących je wspólnie W rzeczywistości systematyczne badania dochodów różnych typów rodzin wskazują, że w najtrudniejszej sytuacji dochodowej są rodzice wspólnie wychowujący troje lub więcej dzieci. Sytuacja dochodowa osób samotnie wychowujących dziecko

jest zbliżona do sytuacji dochodowej małżonków wychowujących dwoje dzieci. Rekomendujemy upowszechnienie możliwości wspólnego rozliczania podatków z dzieckiem także na małżeństwa wspólnie wychowujące dzieci. Doprowadzi to do zgodności z zasadami naszej konstytucji zobowiązującej do ochrony rodziny i równego traktowania;

– innym często stosowanym rozwiązaniem stawiającym w gorszej pozycji małżonków wspólnie wychowujących dzieci są preferencje dotyczące przyjęcia dzieci do przedszkola. Z tego powodu wiele konkubinatów nie zawiera małżeństwa, aby nie utracić tej możliwości.

2. Rozwinąć profesjonalne i dostępne formy poradnictwa rodzinnego i małżeńskiego.

Poradnictwo małżeńskie i rodzinne powinno być zdecydowanie bardziej dostępne niż obecnie. Powinno ono prowadzić profilaktykę, terapię oraz poradnictwo rodzinne i małżeńskie sprzyjające rozwiązywaniu problemów małżeńskich i rodzinnych.

3.Konieczne jest przypomnienie i respektowanie przez sądy obowiązującego Art. 56 §2 Kodeksu Rodzinnego i Opiekuńczego, który mówi:

„Jednakże mimo zupełnego i trwałego rozkładu pożycia rozwód nie jest dopuszczalny, jeżeli wskutek niego miałoby ucierpieć dobro wspólnych małoletnich dzieci…”.

Celem realizacji tej zasady konieczne są m.in. szkolenia sędziów, kuratorów sądowych, pracowników Ośrodków Diagnostyczno – Konsultacyjnych w zakresie aktualnych badań skutków rozwodów dla dzieci.

4. Zasadne w oparciu o doświadczenia innych krajów wydają się następujące zmiany prawne:

a. obowiązkowy przed złożeniem pozwu rozwodowego kurs uświadamiający skutki rozwodu dla dzieci;

W Polsce świadomość wśród rodziców negatywnych, szczególnie długoterminowych, skutków rozwodu dla dzieci nie jest powszechna. Trudno się zatem dziwić, że decyzje o rozwodzie zapadają bez uwzględnienia tej wiedzy. Program postulowanych kursów działa od końca lat dziewięćdziesiątych w Norwegii, a w zeszłym roku do jego wprowadzenia szykowała się Wielka Brytania.Dobre rezultaty tego rodzaju działań przekonują, że warto naszym zdaniem implementować je na gruncie polskim.

b. obowiązkowe posiedzenie pojednawcze na co najmniej 6 miesięcy przed orzeczeniem rozwodu;

Trwałe związki są niewątpliwie dobrem społecznym. Obowiązkowe posiedzenia pojednawcze były jeszcze kilka lat temu etapem każdej sprawy rozwodowej i jak pokazywało doświadczenie wielokrotnie przynosiły dobre rezultaty w postaci zgodnego odstąpienia stron od zamiaru rozwiedzenia się. Obecnie wprowadzono tzw. dobrowolną mediację (art. 183(1) i następne Kodeksu postępowania cywilnego). Uważamy, że powrót do poprzedniego stanu prawnego będzie korzystny ze względu na dobro małoletnich dzieci.

c. zakaz orzekania rozwodu w pierwszym roku od zawarcia małżeństwa;

Przeciętny rozwód trwa obecnie 3 miesiące. Najkrótszy możliwy i dosyć częsty w praktyce termin to 2-3 tygodnie. Tak szybko rozwiodło się według GUS w 2009 roku 12.434 małżeństw czyli 18,9 % rozwodzących się. Kolejnych około 30 % czekało na prawomocne orzeczenie o rozwodzie 2-3 miesiące. Koszty rozwodu w przypadku wydania orzeczenia rozwodowego na pierwszej rozprawie wyniosą tylko 300 złotych. Nie pokrywa to zresztą rzeczywistych kosztów przeprowadzenia rozprawy rozwodowej i w tym znaczeniu mamy do czynienia z promocją rozwodów. Bez wątpienia łatwość rozwiązania węzła małżeńskiego wpływa na pochopność decyzji o rozwodzie. Zakaz rozwodu w pierwszym roku od

zawarcia małżeństwa byłby także czynnikiem skutkującym bardziej przemyślanymi decyzjami o zawarciu małżeństwa. Uzasadnieniem np. zakazu rozwiązania związku partnerskiego w pierwszym roku jego trwania jest również chęć eliminowania nadużyć podatkowych (wspólne opodatkowanie, podatek od darowizn). Zważywszy na łatwość i szybkość rozwiązania małżeństwa obecnie zasadność takiej regulacji wydaje się nie budzić wątpliwości.

d. obowiązkowy, roczny tzw. okres refleksji poprzedzający pierwszą rozprawę rozwodową.

Proponowane rozwiązanie wymagające okresu refleksji pomiędzy złożeniem wniosku rozwodowego a terminem pierwszej rozprawy nie jest żadnym novum. Jest obecne w systemach niektórych państw obcych, choć różnie w praktyce realizowane są intencje stojąca za tak formułowanym postulatem. W Niemczech dla przykładu rozwód za zgodą stron możliwy jest po udokumentowaniu conajmniej rocznej faktycznej separacji małżonków, zaś rozwód na wniosek tylko jednego z małżonków możliwy jest dopiero po faktycznej trzyletniej separacji.

Nie podzielamy wysuwanych w tym wypadku kontrargumentów o zmuszaniu w ten sposób do trwania w małżeństwie osób, które dotyka przemoc ze strony współmałżonka. Zdajemy sobie doskonale sprawę, że zdarzają się sytuacje, w których dla dobra rodziny należy w trybie natychmiastowym podjąć interwencję wobec jednego z jej członków. W polskim systemie prawnym są jednak odpowiednie uregulowania (np. instytucja separacji w kodeksie rodzinnym), które pozwalają na wszystko, co potrzebne do zapewnienia bezpieczeństwa i błyskawicznego oddzielenia sprawcy przemocy, ale także małżonka-narkomana czy hazardzisty (zanim roztrwoni majątek) itp. Proponowana zmiana nie stoi więc na przeszkodzie stosowaniu tych przepisów.

11. Aneks: Czy każde małżeństwo można uratować?

Szczęśliwa rodzina nie powstaje automatycznie z chwilą ślubu, ale tworzona jest codziennym mozolnym i zdeterminowanym wysiłkiem.

Nawet, gdy zdaje się, że nic ani nikt nie może pomóc, małżeństwo można uratować. Potrzebne są tylko trzy elementy:

1. wspólna praca nad jakością relacji,
2. nie ignorowanie wczesnych sygnałów ostrzegawczych, a jeżeli para jednak sama sobie nie radzi,
3. jak najszybsze podjęcie terapii małżeńskiej.

Jak zapobiegać rozpadaniu się więzi małżeńskiej?

John Gottman, profesor Uniwersytetu Waszyngtońskiego w Seattle w ciągu kilkudziesięciu lat badań obserwował dziesiątki tysięcy par, identyfikując te działania małżonków, które najpełniej umacniają i rozwijają **miłość**.

Wspólne działania – Ustalacie codziennie jakąś jedną wspólną czynność, którą wykonacie razem danego dnia. Może być to wspólny obiad, wyjście po zakupy, gra itp. I dotrzymajcie nawzajem słowa – wykonajcie co zaplanowaliście.

Rozmowa – Pod koniec dnia prowadźcie jedną mniej więcej 20 minutową, rozładowującą stres rozmowę. Aby rozmowy dobrze wam robiły – oboje musicie mieć okazję zarówno się wypowiedzieć, jak i udzielić

kochającego, pełnego zrozumienia wsparcia. Nic tak dobrze nie buduje miłości jak wyrażanie zrozumienia i współczucia (empatii).

Czułość – Przytulanie się, miłość fizyczna. Ważne jest, by w każdym akcie małżeńskim dominowała czułość i troska o drugą osobę. Istotna jest też okazywana pozaseksualna fizyczna czułość.

Jedna randka tygodniowo – W jeden wieczór w tygodniu warto uwolnić się od wszelkich trosk, zostawić dzieci pod opieką, pójść na spacer lub do kawiarni – by w atmosferze randki pielęgnować swą miłość.

Podziw i uznanie – Przynajmniej raz dziennie powiedz coś miłego współmałżonkowi. Zdecydowaliście się na ślub, bo ujrzeliście w sobie coś wyjątkowego, niepowtarzalnego, co odróżniało was od setek innych. Do tych dobrych rzeczy łatwo się przyzwyczaić. Dlatego dobrze jest codziennie na nowo uświadamiać sobie tę wyjątkowość współmałżonka i rozwijać miłość, mówiąc o tym.

Wczesne sygnały ostrzegawcze!

Oto kilka najbardziej charakterystycznych sygnałów ostrzegających, że w relacji dzieje się coś złego:

Brak porozumienia – Nawet niewielkie problemy pozostają nierozwiązane. Zamiast rozwiązania szukacie winnego, lub też unikacie rozmawiania o sytuacjach problemowych.

Częste (jawne lub ukryte) konflikty związane z błahostkami – Jeżeli każde niemal zachowanie żony/ męża Cię drażni, co prowadzi do kąśliwych uwag, ewentualnie obgadywania współmałżonka ze znajomymi – jest to bardzo wyraźny sygnał zaburzonej relacji małżeńskiej.

Brak intymności – Zbliżenia małżeńskie podejmujecie z poczucia obowiązku lub, jako próbę uzyskania poczucia bliskości, jednak towarzyszą Wam negatywne emocje, obojętność, poczucie, że mimo fizycznego zbliżenia jesteście sobie odlegli.

Emocje – Ostatni zestaw sygnałów ostrzegawczych to emocje, jakie wywołuje druga osoba. W zagrożonych małżeństwach dominuje poczucie zniecierpliwienia, irytacji. Często pojawiają się złośliwości, przytyki, robienie sobie na złość. W rezultacie mąż lub żona czuje się lepiej, gdy drugiej osoby nie ma w domu.

W kwietniu 2010 r. w czasopismie naukowym Journal of Consulting and Clinical Psychology opublikowane zostały wyniki badań nad możliwością ratowania małżeństw.

Przez 6 lat śledzono losy 134 par, które czuły się trwale nieszczęśliwe w związku. Pary te miały dwie cechy wspólne. Po pierwsze, mimo tego, że uważały swoje małżeństwo za skończone, zdecydowały się podjąć próbę ich ratowania. Drugą cechą wspólną był fakt, że mimo dobrych chęci małżonkowie nie potrafili samodzielnie rozwiązać swych problemów małżeńskich i czuli się nieszczęśliwi.

Pary te skierowano na terapię małżeńską. W ciągu roku odbyli 26 spotkań z terapeutą. Pracowali nad umiejętnością komunikacji i rozwojem inteligencji emocjonalnej – podejście to nazywa się integracyjną terapią par (autorzy Andrew Christensen i Neil Jacobson). Chodziło w tym nie tylko o rozwój umiejętności rozwiązywania konfliktów, lecz rozumienia potrzeb emocjonalnych drugiej osoby, pracę nad codziennymi zachowaniami.

Po pięciu latach od zakończenia terapii: 25% par rozwiodło się, jednak ponad jedna trzecia par czuła się całkowicie szczęśliwa w małżeństwie. Kolejne kilkanaście procent doświadczyło znaczącej poprawy relacji, a reszta pozostawała z małżeństwie, mimo braku poprawy.

Jakie były przyczyny niepowodzeń terapii. Okazało się, że rozpadły się te pary, które podjęły terapię zbyt późno – to znaczy w sytuacji gdy jedna osoba była przekonana o konieczności rozwodu, jednak zgodziła się

na terapię by mieć poczucie: „zrobiłem wszystko by małżeństwo ratować, mam czyste sumienie”.

Co budzi największy optymizm ? Fakt, że uratowane terapią małżeństwa wcześniej oceniane były jako przypadki beznadziejne, skazane na rozstanie.

12. Aneks: Wyniki badań Fundacji Mamy i Taty

Wprowadzenie, metodologia, próba

Cel badania

- Ocena efektywności kampanii informacyjnej Fundacji Mamy i Taty w tym:
  - Znajomość kampanii "Rozwód? Przemyśl to."
  - Wpływ na postawy wobec rodziny i rozwodów

Próba

- N=800, ogólnopolska, reprezentatywna ze względu na płeć, wiek, wykształcenie, wielkość miejscowości zamieszkania.

Mężczyzna	49%
Kobieta	51%

15-24 lata	21%
25-39 lata	30%
40-54 lata	29%
55-70 lat	20%

Podstawowe, zasadnicze	53%
Średnie, pomaturalne	37%
Wyższe	10%

Wieś	39%
do 49 tys.	25%
50-199 tys.	17%
200-499 tys.	10%
500 tys.+	6%
Warszawa	3%

Metodologia

- CATI- Wywiady telefoniczne wspomagane komputerowo

Realizacja

- Wywiady: 15.11.2011- 21.11.2011
- Raport: 29.11.2011

Podsumowanie

ZNAJOMOŚĆ KAMPANII INFORMACYJNEJ "ROZWÓD? PRZEMYŚL TO."

- Kampania informacyjna Fundacji Mamy i Taty dotarła do blisko co czwartego Polaka (22%), co należy uznać za dobry wynik. Nieco wyższe deklaracje znajomości zanotowano wśród kobiet, osób z wyższym wykształceniem, osób w wieku 15-24 oraz 40-54 lat, osób mieszkających w miastach do 50 tys. i w Warszawie.
- Większość osób, która spotkała się z kampanią informacyjną deklaruje, że widziała ją w telewizji (14%), znacznie niższe był wskazania na: internet, billboardy, radio.
- Ponad połowa osób, które spotkały się z kampanią informacyjną oceniło ją pozytywnie. Wśród elementów, które się podobały znalazły się: sam cel kampanii i wskazywanie wagi problemu, jakim jest rozwód, uświadamianie negatywnego wpływu na dzieci, nagłośnienie problemu i pokazanie, że decyzje rozwodowe są często zbyt szybkie i pochopne.
- Elementy kampanii, które się nie podobały były bardzo rzadko wymieniane i były ogólnikowe np. zbyt trudny temat, którego nie należy upubliczniać, za mało rozreklamowana akcja
- Wyższej oceniały kampanię: kobiety, osoby w wieku 15-39 lat, o wyższych dochodach, mieszkańcy dużych miast, osoby w separacji lub po rozwodzie.

WPŁYW KAMPANII NA POSTAWY I OPINIE NA TEMAT: RODZINY, MAŁŻEŃSTWA I ROZWODÓW

- Kampania miała wpływ na niektóre z opinii na temat rozwodów.
- Wzrosło przekonanie, że ludzie podejmują decyzję o rozwodzie zbyt pochopnie.
- Wzrosła świadomość negatywnych skutków rozwodu na stan zdrowia dzieci z rozbitych rodzin.
- Spadł nieco odsetek osób, które są zdania, że po rozwodzie mężczyzna jest nadmiernie finansowo obciążany.

Znajomość kampanii informacyjnej „Rozwód? Przemyśl to.” Fundacji Mamy i Taty

Znajomość kampanii informacyjnej

Podstawa: Próba reprezentatywna, ogólnopolska N=800

Blisko co czwarta osoba, deklaruje, że spotkała się z kampanią informacyjną Fundacji Mamy i Taty, z czego ponad połowa z nich wskazuje na telewizję.

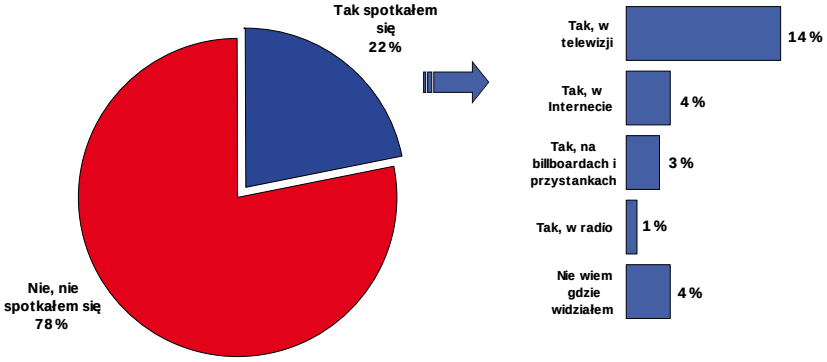

8a. Czy w ciągu ostatnich trzech miesięcy spotkał się Pan(i) w telewizji, radio, internecie bądź na billboardach z kampanią informacyjną Fundacji Mamy i Taty dotyczącą tematyki rozwodowej?

5

Znajomość kampanii informacyjnej

Podstawa: Próba reprezentatywna, ogólnopolska N=800

Tak, spotkałem się z kampanią informacyjną Fundacji Mamy i Taty

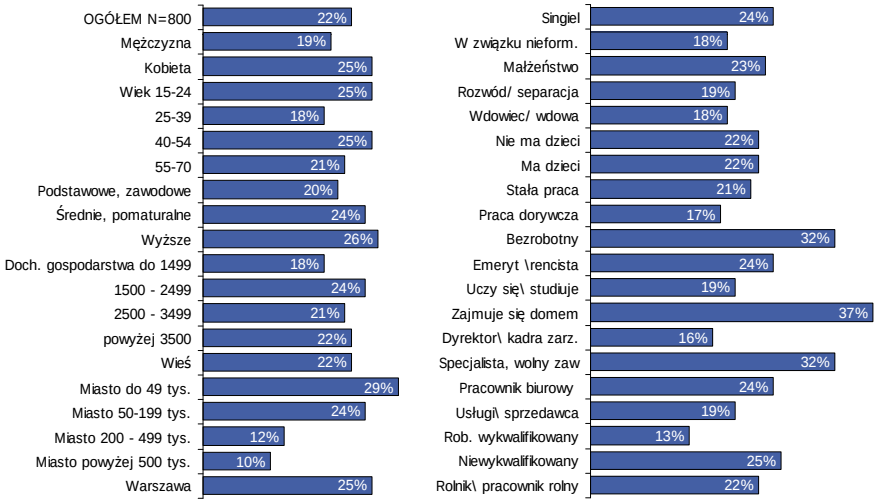

6

8a. Czy w ciągu ostatnich trzech miesięcy spotkał się Pan(i) w telewizji, radio, internecie bądź na billboardach z kampanią informacyjną Fundacji Mamy i Taty dotyczącą tematyki rozwodowej?

Ocena kampanii informacyjnej

Podstawa: Osoby, które zetknęły się z kampanią N=178

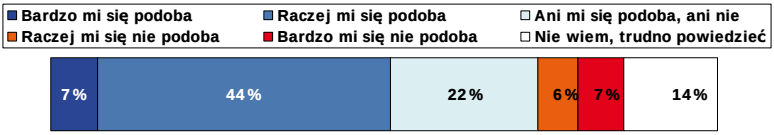

średnia: 3,46

Elementy kampanii, które się podobały	Elementy kampanii, które się nie podobały
Cel i tematyka kampanii	Zbyt trudny temat
Wskazywanie na wagę problemu	Nie powinno się tego nagłaśniać
Dotarcie do dużej grupy ludzi	Mało rozreklamowana
Podkreślenie, że dzieci cierpią z powodu rozwodów	
Pokazanie jak ważna jest rodzina	
Uświadamianie, że zbyt szybko podejmowana jest decyzja o rozwodzie	
Nagłośnienie problemu i szeroka dyskusja	

7

8c. Co podobało się Panu w tej kampanii?
8d. Co się nie podobało w tej kampanii?

Ocena kampanii informacyjnej

Podstawa: Osoby, które zetknęły się z kampanią N=178

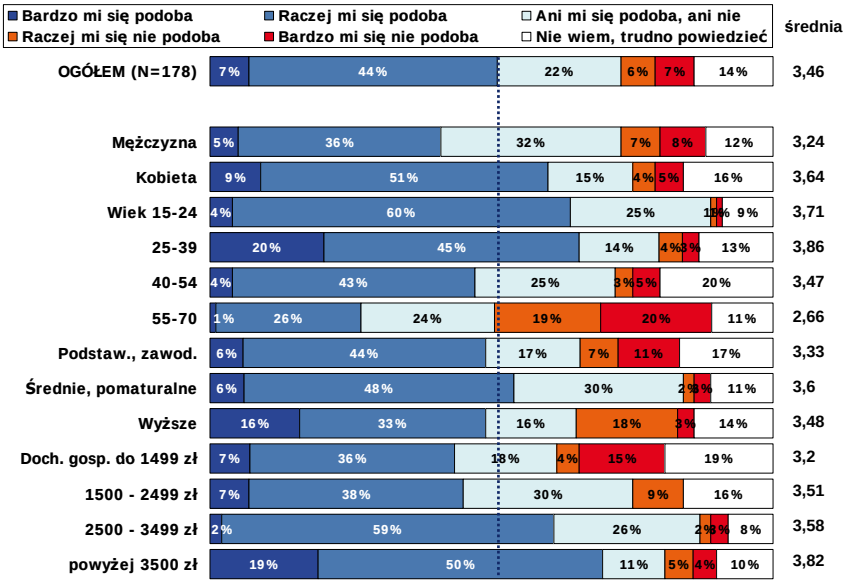

8

8b. Proszę powiedzieć jak ogólnie ocenia Pan(i) tę kampanię?

Ocena kampanii informacyjnej

Podstawa: Osoby, które zetknęły się z kampanią N=178

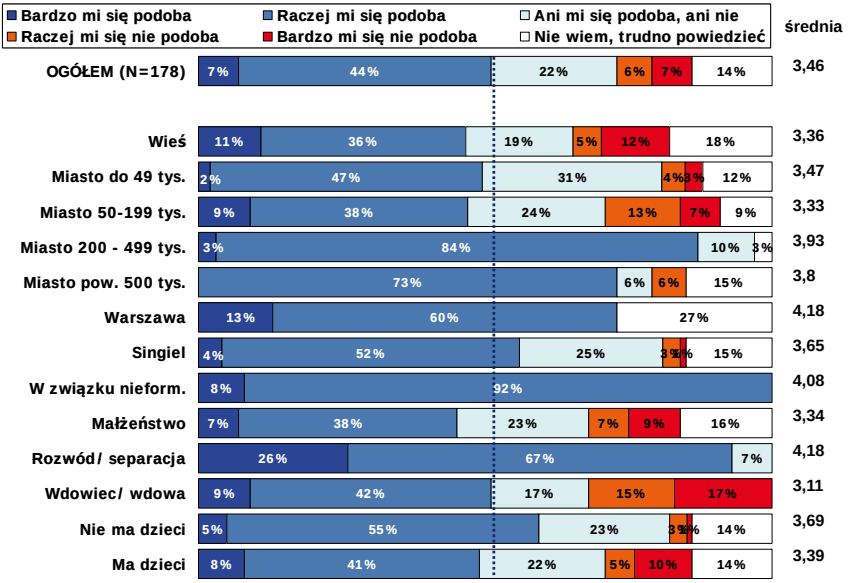

9

8b. Proszę powiedzieć jak ogólnie ocenia Pan(i) tę kampanię?

Poglądy na temat rodziny i rozwodów

Opinie na temat rozwodów

Podstawa: Próba reprezentatywna, ogólnopolska N=800

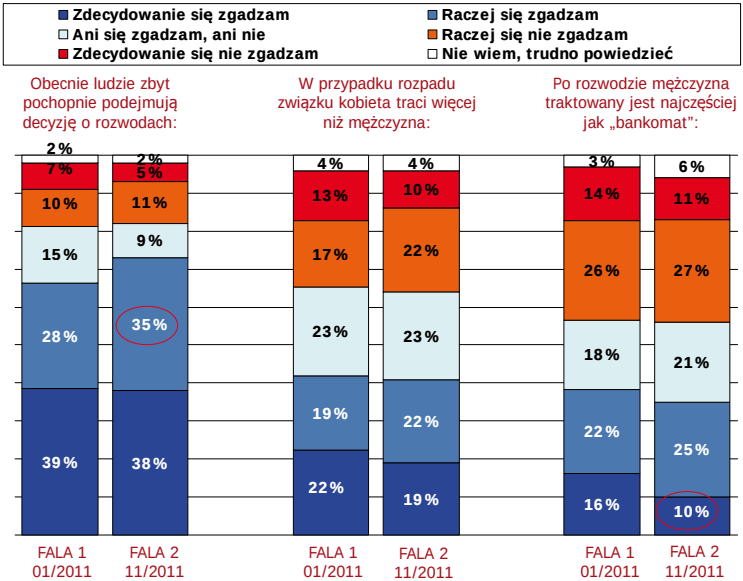

11

1. Istnieją zagadnienia, na temat których panują różne opinie. Chcielibyśmy poznać również Pana(i) zdanie. Odczytam teraz różne stwierdzenia i będę prosił(a) o ocenę na ile zgadza się Pan(i) z każdym z nich

Opinie na temat rozwodów

Podstawa: Próba reprezentatywna, ogólnopolska N=800

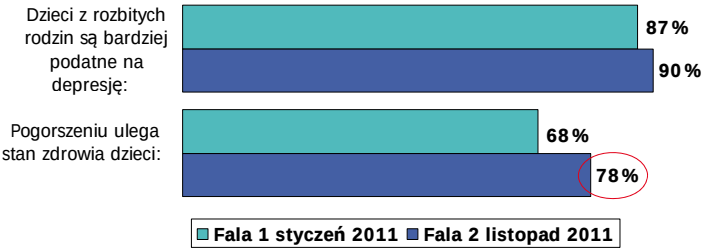

W porównaniu z pierwszą falą badania wzrosła wiedza na temat negatywnego wpływu rozwodu na stan zdrowia dzieci z rozbitych rodzin.
Zmianie uległa również opinia na temat przyczyn rozwodu - znacząco więcej osób twierdziło po kampanii, że decyzje rozwodowe są podejmowane zbyt pochopnie.
Zmniejszyła się również grupa osób, która uważa, że mężczyzna po rozwodzie jest nadmiernie obciążany finansowo (traktowany jak "bankomat")

8. Czy zgadza się Pan/i ze stwierdzeniem że w wyniku rozwodu:

Opinie na temat małżeństwa

Podstawa: Próba reprezentatywna, ogólnopolska N=800

W porównaniu z pierwszą falą badania nie zanotowano statystycznie istotnych zmian jeśli chodzi o opinię dotyczące małżeństwa

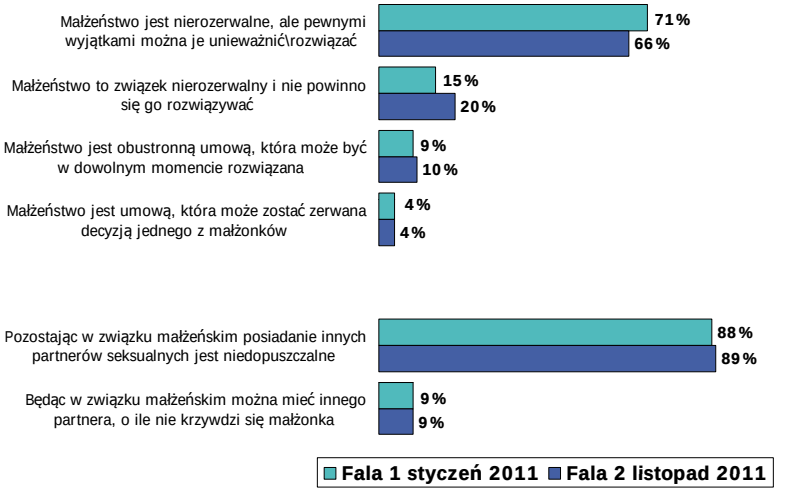

4. Które z odczytanych stwierdzeń jest Panu(i) najbliższe?
7. Proszę wybrać stwierdzenie, które najlepiej oddaje Pana(i) opinię dotyczącą małżeństwa?

Opinie na temat małżeństwa

Podstawa: Próba reprezentatywna, ogólnopolska N=800

Ponad połowa Polaków twierdzi, że największą wartość stanowi dla nich małżeństwo konkordatowe i odsetek nie uległ zmianie porównując do stycznia tego roku. Nieznacznie ale statystycznie istotnie wzrósł odsetek Polaków, którzy dostrzegają korzyści rejestrowanych związków partnerskich

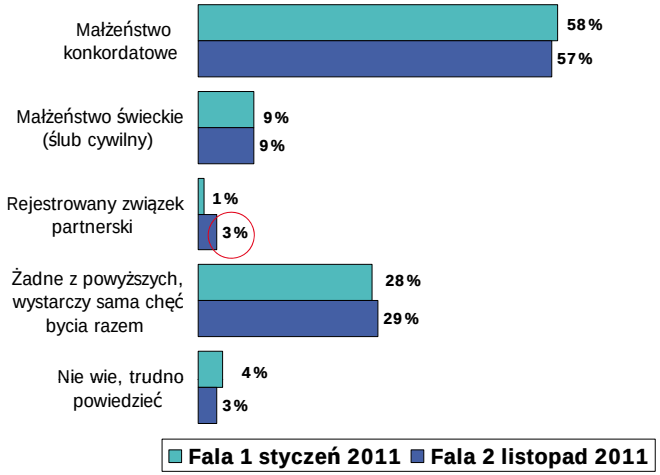

5.Proszę powiedzieć, który z odczytanych rodzajów związków formalnych daje największe szanse na udane życie rodzinne (związek kobiety i mężczyzny i ich dzieci)

Opinie na temat małżeństwa

Podstawa: Próba reprezentatywna, ogólnopolska N=800

W porównaniu z pierwszą falą badania nie zmieniło się znacząco postrzeganie zagrożeń dla małżeństw posiadających dzieci.

6. Co stanowi największe zagrożenie dla małżeństw posiadających dzieci?

Wesprzyj Fundację Mamy i Taty!

Jeśli uważasz, że aktywność Fundacji zasługuje na Twoje wsparcie pomóż nam stałą, comiesięczną lub jednorazową dyspozycją przelewu na nasz rachunek bankowy: Alior Bank: 40 2490 0005 0000 4520 3441 2862 lub dokonaj wpłaty bezpośrednio na naszej stronie korzystając z naszego modułu płatności on-line: www.mamaitata.org.pl
oraz dla wpłat z zagranicy: SWIFT/BIC: ALBPPLPW
IBAN: PL40249000050000452034412862

Fundacja Mamy i Taty z siedzibą przy ul. Długa 23/25, 00-238 Warszawa jest zarejestrowana w Rejestrze stowarzyszeń, innych organizacji społecznych i zawodowych, fundacji i publicznych zakładów opieki zdrowotnej przez Sąd Rejonowy dla m.st. Warszawy w Warszawie, XIII Wydział Gospodarczy Krajowego Rejestru Sądowego za numerem KRS 0000356995.

Patronat honorowy

RZECZNIK PRAW DZIECKA

Partnerzy i sponsorzy:

ISBN 978-83-932316-1-4